

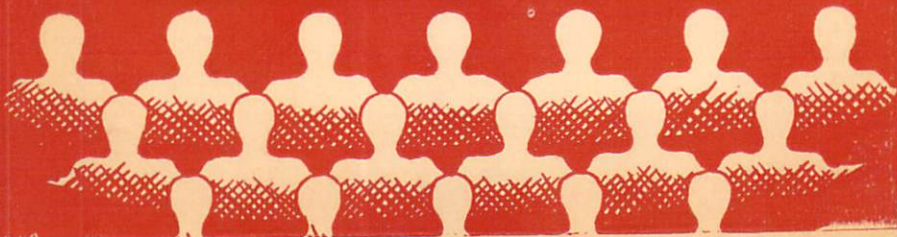

ЦЕНТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

П. САВЧУК

ЧОТИРЬОХ
З МІЛЬЙОНІВ

ТРАГЕДІЯ НА 5 ДІЙ

П. САВЧУК

ЧОТИРЬОХ З МІЛЬЙОНІВ

ТРАГЕДІЯ НА 5 ДІЙ, 12 КАРТИН З ЕПІЛОГОМ.

Нью-Йорк

1951

Видання Спілки Української Молоді Америки, Інк.

А К Т

Побратимам - ветеранам - лицарям Визвольних Змагань, що боролись за Волю України в 1917-1921 роках, п р и с в я з у ю.

А в т о р

Всі права застережені за автором.

P. SAWCHUK

FOUR FROM MILLIONS

TRAGEDY IN 5 ACTS WITH EPILOGUE

NEW YORK

1951.

Published under auspices of Ukrainian American Youth
Association, Inc.

Copyright 1952 by the author

ДІЙОВІ ОСОБИ:

ДІЯ ПЕРША

- Полковник — Юрій Переможець, 30 років.
Підполковник — Сила, 28 років.
Сотник — Вірний, 25 років.
Поручник — Воля, 27 років.
Друкарка — Надія, 22 роки.
Старшина — фронтовик, що доповідає про при-
ведення полонених.
Старшини — фронтовики, різного віку.
Стрільці Української Народної Армії, різного віку.
Комісар — 42 роки.
Старшина 1 }
Старшина 2 } большевики.
Полонені — різного віку.

ДІЯ ДРУГА

- Отаман — Юрій Переможець.
Старшина — Начальник штабу.
Сотник — Мудрий, 32 роки.
Сотники — різного віку.
Поручник — Стріла, 28 років.
Хорунжий — Дудко,
Старшини.
Ройовий.
Зв'язковий старшина.
Прибиральниця — Анна, 28 років.
Стрільць, що повідомляє про „АП”.
Стрільці — вартові, що біля вогника.
Стрільці, що відступають і наступають лісом.
Начальник ЧЕКА — Зверов, 42 роки.
Полковник — начальник гарнізону міста.
Помічник Нач. ЧЕКА, 35 років.
Старшина ЧЕКА, 26 років.
Вартовий — чекіст, що приводить Мудрого.
Чекісти, що вбігають на сигнал наччека й відводять
Мудрого.

Чекісти (два), що в них відбирає поручник Стріла
скоростріл.

Чекісти й червоноармійці, що наступають і
відступають лісом.

ДІЯ ТРЕТЯ

Батько Юрія Переможця, 72 роки.

Мати, 65 років.

Отаман — їх син.

Поручник — Стріла.

Сотник — Мудрий.

Начальник райміліції.

Міліціонери.

Голова сільради.

Око, що зазирає знадвору.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Інженер — Перець, він же полковник Юрій Пере-
реможець.

Священик — 78 років.

Стріла.

Надія.

Енкаведисти (три), один старший.

В'язні різного віку.

Григоренко {
Сидоренко { в'язні старшого віку.

Начальник в'язниці — 45 років.

Вартові в'язниці — різного віку.

ДІЯ П'ЯТА

Інженер — Юрій Переможець.

Сила

Вірний { вірні друзі Переможця.

Воля

Академік — 76 років.

Доктор — 54 роки.

Професор — 55 років.

- Засланець 1 } молоді, здорові, що несуть
Засланець 2 } знесиленого.
Засланці — різних націй й віку, що сидять біля печі.
Засланці — різних націй й віку, що носять дрова.
Енкаведист — начальник дільниці, що вбиває знесиленого, 34 роки.
Енкаведист — вартовий над засланцями, що ходить по лісі.
Енкаведист — начальник бараку, що палить академікову працю, 32 роки.

Е П І Л О Г

Переможець.

Сила.

Вірний.

Воля.

Представник уряду — промовець.

Представники уряду, духовенства, різних організацій на трибуні, організовані колони на майдані та навколо маси народу.

Оркестра.

ДІЯ ПЕРША

„Відступ за Збруч”

Ліс. Ранок. З одного боку шатро діючої бригади. В шатрі, за столом, сидить начальник оперативного відділу штабу бригади, сотник Вірний. Пише. Збоку, за маленьким столиком, друкарка Надія — друкує. За шатром ходить вартовий стрілець з рушницею. Чути канонаду: то голосніше, то тихіше. Часом — далекі постріли з рушниць та скорострілів.

Діється в Україні наприкінці 1920 року.

Друкарка. Я вже закінчила, пане сотнику.
(*Подає написане*).

Сотник (*замислений*). А... Так, добре. Прошу.
(*Подає папір*). Підписаний, можна друкувати. (*Перезитує подане, замислився*).

Друкарка. Слухаю, пане сотнику. (*Бере папір і дивиться йому в візі*). Чого пан сотник такий засмучений?

Сотник (*підняв голову*). Чого я сумний? (*Постигно*). Чого мені веселому бути?

Друкарка. Що ж трапилось?

Сотник. Хіба ви не бачите, що трапилось?! Ще більше треба, як це? Ми ж відступаємо й відступаємо: ось уже коло самого Збруча!..

Друкарка. Був час, що й ми наступали. Напевно — настане знову щасливий час...

Сотник. Так, але ті перемоги коштували занадто багатьох жертв. Скільки патріотів поклали свої голови, щоб здобути волю Україні. А тепер усе пропало. (*Гуркіт гармат*). О-о-о!..

Друкарка. Що ті большевики властиво хочуть?

Сотник. Гмм... Що хочуть? Хочуть Україну! (*Павза*). Загарбали Лівобережжя, а тепер хочуть ще й Правобережжя—Херсонщину, Катеринославщину. Бо Правобережжя може прохарчувати мільйонову армію і голодну Москву та Петербург.

Друкарка. А може поляки допоможуть?

Сотник. Поляки?!.. Я полякам не вірю! При

першій нагоді зрадять і всадять ніж у спину. Так то, панно Надіє. (*Дзвонить телефон, сотник бере слухавку*). Так! Хто говорить? При апараті начальник оперативного відділу сотник Вірний. Немає. Полковник Переможець на передовій лінії. Слухаю, пане генерале! Як приїде — негайно доповім!

За кулісами загуло авто, потім чути команду: „Струнко”!

Сотник. Полковник приїхав.

Входять полковник, підполковник, поручник-ад'ютант полковника Воля.

Сотник (*віддає шану*). Пане полковнику, голову слухняно, що перед хвилиною дзвонив генерал Юнаків і просив вас негайно прибути до ставки головного отамана пана Петлюри!

Полковник. Дякую. (*До поручника*). Пане поручнику, прошу сказати шоферові, щоб приготувався; ми зараз їдемо. Ви їдете теж.

Поручник. Слухаю, пане полковнику. (*Виходить*).

Полковник. Ще що нового?

Сотник. Крім чергових донесень — немає нічого, пане полковнику. (*Подає тегку з паперами. Полковник сідає за стіл, перегитує, робить помітки, щось записує собі в книжечку. Канада стихає. Входить поручник*).

Поручник. Пане полковнику, авто готове!

Полковник. Дякую. (*До сотника*). Це все?

Сотник. Все, пане полковнику!

Полковник (*до підполковника*). Пане полковнику, на час моєї відсутності ви залишастесь моїм заступником. Прошу вислати до штабу дивізії оперативний звіт.

Підполковник. Слухаю, пане полковнику!

Полковник і поручник виходять. Їх проводить підполковник аж за шатро. Сотник на порозі шатра проводить їх зором.

Сотник (*до друкарки*). Ніколи не має ні хвилини часу наш командир.

Друкарка. Завжди в русі. Навіть не має часу відпочити.

Сотник. Я не знаю коли він спить. Це справжній непереможний Юрій.

Друкарка. Прізвище й ім'я цілком відповідають його характерові.

Павза. Сотник перегортає папери. Загуло від'їжджаюче авто. Входить підполковник.

Підполковник. Нууу... трохи відбили! Але ж і завзята більшевія! На рукопашню йде! Наші стрільці, на правду, по-геройськи б'ються. Але що ж, як їх удесятеро більше. Хоч босі й голодні, але зате мають амуніцію. Тільки на одному відтинку ми здобули багато зброї: ручних та станкових кулеметів, чимало рушниць та полонених, яких сюда зараз приведуть. Але, що з того, коли вони підвозять щораз більше свіжих сил.

Сотник. Положення незавидне.

Підполковник. Так, якщо наступ посилиться, то й на цих позиціях не втримаємося.

Сотник. Але нема вже де позицію розвернути. Недалеко Збруч.

Підполковник. А за Збручем поляки роззявили пащу. Хоч ще не кусають, але в слухний момент напевно вкусять.

Сотник. Та ще й як укусять!

Друкарка. І чому Антанта не вмішається?

Підполковник. Антанта нас мало розуміє.

Друкарка. А що ж нас чекає?

Підполковник. Гм... Мабуть польські табори. Роззброять і — хто знає чи й випустять живими?

Друкарка. Чому ви так думаєте? А може цього не зроблять?

Підполковник. Тому, що вже маємо приклад з румунами. Як притиснули були наш Запорізький корпус більшевики до Богу, наші домовилися з ними, що перепустять на галицьку територію, і, навіть, пару

вагонів цукру дали їм. А вони цукор забрали, роззброїли й лише з душею пустили до Заліщик.

Друкарка. Добрих сусідів маємо.

Підполковник. Так, дуже добрих...

Друкарка. А чи хоч з одним сусідом можна б у згоді жити?

Підполковник. Трудно, панно Надіє.

Друкарка. Мабуть немає на світі такого народу, історія якого була б така трагічна, як українська...

Підполковник. Така трагічна і така багата. Але ми відійшли від основного — писання звіту. Прошу приготуватися.

Друкарка. Слухаю, пане полковнику.

Підполковник (*витає свою записну книжку, переглядає*).

Сотник (*подає тезку*). Прошу, пане полковнику.

Підполковник. Дякую.

Друкарка. Я готова, пане полковнику.

Підполковник. Оперативний звіт число 224 м. п. лісничівка, що є 2 кілометри на схід від села Тарнава. 18. 11. 1920 р., годин 18. Мапа 1:300.000. На цілому відтинку бригади ворожа піхота протягом дня, при підтримці тяжкої артилерії, шість разів переходила в наступ. Всі атаки відбито, з великими втратами для ворога. Особливий наступ був на відтинку між селами Липки й Зелени, де ворог впровадив свіжі частини, силою 600 багнетів. Рішучим протинаступом 24 куреня й атакою 8-ої кінної сотні — ворога відбито. На полі бою ворог залишив 156 чоловіка вбитих і ранених. Захоплено 220 червоноармійців, у тому числі два старшини й один комісар. Здобуто 7 станкових та 19 ручних кулеметів, 345 рушниць, 37 скринь рушничних та кулеметних набоїв. Наші втрати: 11 вбитих, 8 тяжко ранених і 26 легко. Під час бою особливу відвагу проявили: сотники Вільховий і Дубовик, поручник Левицький, хорунжий Прохоренко, бунчужний Поляків, чотові Римар і Панченко. Стан вояків добрий, не дивлячись на втому безпереривними боями. Начальник опе-

ративного відділу сотник Вірний, начальник штабу підполковник Сила. (*Друкарка подає написане підполковникові. Він підписує й передає сотникові*). Прошу негайно вислати.

Сотник. Слухаю, пане полковнику. (*Гуде авто*). О, вже полковник приїхав.

Входять полковник і поручник.

Підполковник. Пане полковнику, оперативзвіт готовий. Прошу.

Полковник. Дякую. (*Перезитує. Входить фронтний старшина*).

Старшина. Пане полковнику, приведено полонених у ваше розпорядження.

Полковник. Зараз вийдемо.

Старшина. Дозволите йти?

Полковник. Так, прошу. (*Старшина виходить*). Пане сотнику, прошу спішно надіслати.

Сотник. Слухаю, пане полковнику!

Полковник (*до підполковника й поручника*). Ходім. (*Виходять*). ..

Сотник запечатує звіт у конверту і теж виходить. По хвилі вертається й сідає писати. Друкарка теж пише. Чути нерозбірливий гамір полонених. Підходить полковник так, що його видно глядачам, а за ним — підполковник і поручник. З лісу появляються ще кілька старшин та стрільців з рушницями. Видно частину полонених; вони обдерті, зарослі, різного віку.

Полковник. Ну, що, товариші, доборолись? (*Нерозбірливий гамір*). І чого вас сюди притаскала нечиста сила на Україну? Що ви тут шукаєте? Смерти?!

Голоси. Товариш отаман! Ми не самі пішли, нас заставили комісари! Ми мобілізовані! В нас діти, жінки... Поміліуйте!

Полковник. Вашої крові проливати ми не хочемо! Досить уже її пролилося! Наша земля не хоче чужих кісток! Підете додому, до своїх рідних!.. Але, щоб не лізли вже в Україну.

Голоси. Спасіба, спасіба, спасіба!!..

Полковник щось говорить фронтовому старшині, той віддає шану й відходить з полоненими. Гамір віддаляється. Стрільці приводять двох полонених старшин і комісара. Полонені стають перед полковником.

П о л к о в н и к. Що ви скажете, панове офіцери?

Старшини мовчать. Нараз комісар кидається на полковника, витрушує з рукава бравнінг і націляється. Стрелець, що стоїть збоку, заслоняє полковника і вдаряє по руці комісара. Постріл — і стрелець падає. Його піддержує полковник. Поручник вихоплює в комісара бравнінг. Підполковник наміряється застрелити комісара, але полковник його спиняє.

П о л к о в н и к. Не треба! *(Стрільці виносять пораненого)*. Якщо вони роблять по-бандитськи, то ми не будемо так робити. *(До комісара)*. Для чого ви це зробили?

К о м і с а р. Я хотів убити отамана Петлюру!

П о л к о в н и к. Ооо! На жаль, я не головний отаман, я лише полковник! *(Комісар дивиться на всіх вовком)*. А проте, не турбуйтеся, товаришу комісаре, вас відправлять до штабу головного отамана. Може ще й доведеться побачити того, кого хотіли вбити. *(До підполковника)*. Прошу розпорядитися, щоб їх трьох відправили негайно до штабу!

П і д п о л к о в н и к. Слухаю, пане полковнику!

Полковник, а за ним поручник ідуть у шатро. Підполковник з стрільцями виводять полонених.

П о л к о в н и к *(в шатрі)*. Головного отамана хотів негідник убити! Але ще не сила ваша. Ще поборемося. *(Дзвонить телефон)*.

С о т н и к *(бере служавку)*. Слухаю. Вартовий штабу — сотник Вірний! Єсть! Слухаю! Пане полковнику, головний штаб просить.

П о л к о в н и к *(бере служавку)*. Так, я. Так, так, відбито. Вже вислано. *(До сотника)*. Звіт вислано?

С о т н и к. Так!

П о л к о в н и к. До вечора будемо готові. Ні. Але зараз дам. На ліве крило дано бойову сотню. Ці села ще в наших руках. Так. Прошу. *(Кладе служавку. Входить підполковник)*.

В шатрі: полковник, підполковник, сотник, поручник і друкарка.

Підполковник. Пане полковнику, наказ виконано! Полонених старшин і комісара відправлено до штабу дивізії.

Полковник. Дякую.

Підполковник. Крім цього, доводжу до відома, що поранений стрілець помер.

Полковник. Шкода хлопця. Віддаймо ж шану героєві, що за командира віддав своє життя. *(Всі стають наструнко, звилеза мезганка)*. Дякую. А тепер панове старшини, поінформую вас, чого мене викликали до ставки. *(Всі переглянулися)*. Справа ускладнюється. Большевики підтягнули таку силу армії, що для того, щоб нам удержатися треба мати, принаймні, в чотири рази стільки, скільки маємо. Крім того, їм на підмогу прибуло два панцерних потяги. Наступ почався по всьому фронту. Проти такої навали — трудно встоятись. Отже, головний отаман наказав нам, зберігаючи сили, відступати за Збруч.

Підполковник. Доборолась Україна до самого краю!

Полковник. Так, пане полковнику, свої люди розпинають її! В дійсності воно так і є... Тисячі наших дали себе загітувати й боротися проти своїх же: проливають братню кров.

Підполковник. Колись опам'ятаються, та буде пізно...

Полковник *(навза)*. Отже, ми сьогодні вночі будемо відступати. Плян відступу я одержав у головному штабі. На підставі нього зробимо свій: які курені підуть, а які залишимо здержувати ворога. Відступ за Збруч — цілком добровільний. Хто із стрільців чи старшин захоче залишитися на Надніпрянщині — головне командування заперечувати не буде.

Підполковник. Пане полковнику, стрільці кажуть: „Або волю здобути, або вдома не бути!”

Полковник. Ми нічєї волі не будемо сковувати. Хто знає, що чекає нашу армію в руках поляків?

Може, навіть, табори... Про це також треба сказати. Далі. Командування бригадою, згідно з наказом головного отамана, перебираєте ви, пане полковнику. (*Всі здивовано переглядаються*). Я залишаюсь тут... для організації повстанчих груп. А коли головне командування підкрепить сили і знову вдарить на ворога — я з партизанами вдарю по ворожих тилах. Такий плян Головного Командування.

Підполковник. Я також залишуся з вами.

Полковник. Змінити наказ головного отамана — не маю права. Ну й ви ж ідете додому...

Підполковник. Так то так... Я відступаю до Галичини... Але що мені з того, як вона вже під окупантом. Що мене чекає? Неволя, а потім, напевно, позбавлення всіх прав. А тут — або воля, або смерть, але за волю!

Сотник. Пане полковнику, я теж не хочу йти під румунський постіл! Може мені й нічого не загрозусь, але яке ж то життя. Краще смерть на полі бою!..

Поручник. І я не для того прибув із Закарпаття, щоб повертатися рабом!.. Я хотів вернутися переможцем!

Полковник (*глибоко замислюється*). Довга павза. Потім підводить голову й дивиться на друкарку). Залишилося ще ваше слово, панно Надіє.

Друкарка. Я, пане полковнику... не маю куди вертатися... Я вся тут. Я з Києва, але батька й матері не маю. Батька вбито під час здобуття Києва минулого року: він був командиром батареї. А маму... маму розстріляли большевики за те, що відмовилася піти до них працювати, як лікарка. А майно все skonфіскували. Я піду з бригадою туди, куди кине доля. Думаю, що буду ще потрібна?..

Полковник. Друзі мої! Як радісно чути ваші слова! Але підкорімось долі й наказу. Якщо розійдемося по своїх краях — не тратьмо надії, а просімо Всевишнього, щоб дав нам ще нагоду зібратися і стати до боротьби за Україну!

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

„Боротьба триває”

Картина перша

Кабінет начальника чека. Просторий, комфортабельно прибраний. Писемний стіл, на ньому телефон і писемне приладдя. На стінах портрети Леніна і Троцького. Велика мапа. На вікнах гардини. В кутку шафа з книжками. На видному місці відривний календар. Видно: 1921 рік. Гарна передобідня весняна пора. За столом сидить начальник чека.

Н а ч а л ь н и к *(сам до себе)*. Готово! *(Закурює)*. Аж я вам, сучі сини, доїду кінця! Знищу доноги! А коли б вдалося спіймати ще й отамана банди — я б з нього власними руками здирав паси. О-о-о! Заспіває він мені пісеньку! *(Телефон)*. Да! Начальник чека Зверов! Да, да, пожалуйста! Чекаю. Пока. *(Натискає на столі гудзик. Входить вартовий)*.

В а р т о в и й. Слухаю, товариш начальник!

Н а ч а л ь н и к. Позвать помічника. А он щоб прибув з тим новим поручником.

В а р т о в и й *(стукнує закаблуками)*. Єсть, товариш начальник! *(Виходить)*.

Н а ч а л ь н и к *(до себе)*. Я його ще раз попитаю. Може хахол більше розкаже. А потім піде туди, куди всі. *(Стук у двері)*. Да. *(Входить помічник і порузник, віддають шану)*. Здрастуйте, здрастуйте!

П о м і ч н и к. По вашому приказу, товариш начальник, явились!

Н а ч а л ь н и к. Да, да. *(Подає руку помітникові й порузникові)*. Садітьсь, товариші...

П о м і ч н и к. Дякую, товаришу начальник. *(Сідають)*.

Н а ч а л ь н и к *(не знає з зого позати)*. Мда... Гм... *(до порузника)* як себе почуваєте, товаришу? Не занудилися в нас?..

П о р у ч н и к. О, дякую, товаришу начальник, добре!

Н а ч а л ь н и к. Ну то добре, що добре. (*Частує цигарками*). Прошу, товариші. (*Курять*). Товаришу, я... хотів би ще трохи уточнити деякі моменти...

П о р у ч н и к. Прошу, товаришу начальник.

Н а ч а л ь н и к. Ви добре знаєте, що тої банди не буде більше, як тисячу людей?

П о р у ч н и к. Так, товаришу начальник. Гадаю, що тепер може й менше. Бо останніми днями сильно почали розбігатися.

Н а ч а л ь н и к. Так-так... Але банда багато наробила нам шкоди. А... що їх заставляє розбігатися?

П о р у ч н и к. Я вже сказав, товаришу начальник: внутрішній розлад, сварки...

Н а ч а л ь н и к. А... так... Добре... Отже, той оперативний плян оточення банди, що ми з вами намітили — на вашу думку, реальний?..

П о р у ч н и к. Так. Цілком реальний. Особливо, як ми вдаримо на них зі східньої сторони й припремо до болота.

Н а ч а л ь н и к. Дякую, товаришу. За вашу вірну службу робітничо-селянському урядові, після знищення банди, ви дістанете добру службу і нагороду.

П о р у ч н и к. Дуже дякую, товаришу начальник. Радий послужити.

Н а ч а л ь н и к. Ви тепер вільні. Але кожної хвилини будьте готові. Коли — ми вас повідомимо.

П о р у ч н и к. Слухаю, товаришу начальник. (*Відає шану, виходить*).

Н а ч а л ь н и к. Що ви думаєте, товаришу, про нього?

П о м і ч н и к. Думаю, що вони й справді пересварилися, а цей, як видно, до того хоче ще й помститися над отаманом банди.

Н а ч а л ь н и к. Так і я думаю. (*Стук у двері*). Да!

Входить полковник.

П о л к о в н и к (*в дверях*). Можна?

Н а ч а л ь н и к (*встає*). А-а-а, просимо, просимо, товаришу полковник! (*Ругкаються*). Сідайте.

Полковник. Дякую. *(Всі сідають)*. Як, товаришу начальник, себе почуваете?

Начальник. О-о, добре! Коли б не та банда... Не дає спокою. Щодня скаржаться з районів. То там, то там наскочить, розіб'є, роззброїть... Досить нам свої оперативної роботи, а тут ще й банду біс піддав. Але ми її доконаємо.

Полковник. Авжеж доконаємо. Аби натрапити на її лігво.

Начальник. Всі точні дані в нас є. Маємо вже й плян бойової операції. А, що найголовніше — до нас прибув їхній поручник, який усе докладно виказав і подав точне місце її розташування. Після нашої преєвірки все ствердилося.

Полковник. Це дуже добре!

Начальник. На підставі цих даних, ми склали плян знищення банди. Прошу ознайомитися. *(Подає плян. Полковник зитає. Начальник застуге цигарками. Помнаг витирає сірника, подає полковникові потім начальникові)*.

Полковник. Чудово! Тільки, щоб удалося. За день — банда знищена.

Начальник. Та доки ж з нею возитися?!

Полковник. Отже, вам потрібна допомога?

Начальник. Так, товаришу полковник. Щоб дощенту знищити банду я потребую тисячу бійців. Тисячу маю своїх, з районовими частинами. Двома тисячами вдаримо досвітком несподівано і розіб'ємо. Одного отамана хочу зловити живцем.

Полковник. А чи знаєте, товаришу начальник, хто він такий?

Начальник. Так. Маємо точні дані про його особу. Він бувший петлюрівський полковник-інженер Переможець. Недурний і непоганий військовик. Бував у боях з червоною армією і, кажуть, завдавав дошкульних ударів. Минулого року, перед відступом петлюрівських недобитків за Збруч, залишився.

Полковник. Он що! То це не просто собі банда.

Начальник. У нього є чимало добрих вояків та офіцерів.

Полковник. То ми будемо мати справу з справжніми військовими частинами. А що вони, властиво, хочуть? Мають якусь програму, чи так собі, аби нападати?..

Начальник. Та... ніби борються за Україну... *(іронічно)* проти московського окупанта.

Полковник. Ах, так! Замало їх і запізно взялися. Як нічого не зробили в 1918 році, то вже тепер не вийде й поготів.

Начальник *(глянув тильно на полковника. Пауза)*. Про час операції хочу з вами порадитись.

Полковник. Прошу.

Начальник. Але не зараз. О четвертій я до вас приїду.

Полковник *(встає, хоче подати руку. Стук у двері)*.

Начальник. Да!

Входить чекіст.

Чекіст. Товаришу начальник, 346 арештованих доставлено з районів! Куди прикажете діти? *(Полковник затримується, стає трохи осторонь)*.

Начальник *(здивовано)*. Як куди? По камерах!..

Чекіст. Всі камери переповнені! Ніде й стати. Набито, як оселедців.

Начальник *(незадоволено)*. То в льохи!.. Не на парад же їх сюди приведено!

Чекіст. Льохи також битком набиті!

Начальник *(подумав)*. Заженіть їх до ранку в гараж!

Чекіст. В один не влізуть.

Начальник *(хоче крикнути, але стримується, глянувши на полковника)*. Ну... в два! Хай постоять, а ранком звільниться місце в підвалах!

Чекіст. Єсть, товаришу начальник! *(Виходить)*.

Н а ч а л ь н и к. Завтра виконати! І п'ять камер будуть порожні.

П о м н а ч. Де, тут, чи..?

Н а ч а л ь н и к. Та де тут! Більше як двісті людей — тут? Розвели б такий сморід, що було б чути аж у місті. На глиниці! Або в лісі, десь у болоті!

П о м н а ч. В лісі буде найкраще.

П о л к о в н и к *(зацікавлено)*. А що то за люди?

Н а ч а л ь н и к. Бандити! Бувші петлюрівці, махновці, денікінці та всяка інша сволота. Визбируємо по селах. А їх, як тої сарани. Ми їх і так уже пустили кілька тисяч у розхід, а вони прибувають, наче з-під землі.

П о л к о в н и к. А може вони й не всі винні?

Н а ч а л ь н и к. В гурті, бачите, все йде. Якщо був десь у якійсь банді, чи в повстанні — значить, туди його!

П о л к о в н и к. Так, але декого й мобілізували...

Н а ч а л ь н и к. Треба було втекти — був би жив, а так?.. *(Розводить руками)*.

П о л к о в н и к *(глянувши презирливо і не подавши руки)*. Ну, до побачення. *(Виходить)*.

Н а ч а л ь н и к. До свіданія! *(Щось нагадавши)*. Я думаю, товаришу, ще раз попитати цього... їхнього розвідувача-шпіона. Може щось скаже.

П о м н а ч. Не зашкодить.

Н а ч а л ь н и к. Мабуть таки зараз попитаю, бо після не буде часу.

П о м н а ч. Я скажу вартовому, щоб привів.

Н а ч а л ь н и к. Ні, ні, я подзвоню. *(Дзвонить)*. Галло, галло!.. Зверов! Приведіть Мудрого. Камера п'ять. Так, так... камера смертників. *(Павза. Закурюють. Стук у двері)*. Да!

Входить вартовий з Мудрим.

В а р т о в и й. Товаришу начальник, по вашому приказу привів смертника Мудрого!

Н а ч а л ь н и к *(злісно)*. Якого смертника, йолопе? Всі ми смертники! Товариш Мудрий ще буде жи-

ти. Ще буде вірно працювати для робітничо-селянської влади.

Мудрий (трохи зарослий, на ньому подерта одежа, під озима синці). Не діждете, прокляті, щоб я зрадив! Знаю, що я смертник. Вже й так учора мало не вбили. Робіть далі своє підле діло!

Начальник. Товаришу Мудрий, хіба вас били? (Удає, що не знає). Хто посмів? (До помначи).

Помнач (виструнгується). Мені невідомо, товаришу начальнику!

Мудрий. Вам усім невідомо відоме. Вдасте невинних...?

Начальник. Облишмо це, товаришу Мудрий. Я хочу з вами поговорити. Я переконався, що ви невинні й хочу вас випустити.

Мудрий. Дякую, але я в неволю не хочу йти! Знаю, що мене чекає!

Начальник. Ет... Киньмо про це. Скажіть краще, скільки тих бандитів у лісі?..

Мудрий. Яких бандитів?! То Лицарі святі, що борються за волю України. (Грізно). Ви бандити і кровопивці!

Начальник. Ах, ти бандитська мордо! Ми до тебе з ласкою, а ти..!? (Вдаряє його по лиці. Мудрий штовхає його головою в живіт аж він тогиться до столу).

Помнач (б'є його наганом по облизгю). Ти хаклацькая скотино!.. что-о-о-!?!..

Мудрий заточився, але не впав. З обличчя пішла кров. Вартовий кинувся на Мудрого, але дістав штовхана ліктем. Потім хотів кинутися на помначу, але начальник вдаряє по голові наганом: Мудрого обілляла кров, потекла на підлогу. Він трохи заточився, але спритомнів і кинувся на вартового: хотів відняти наган. Але на тривожний сигнал начальника вмент ускочили кілька чекістів.

Начальник. В камеру бандитюгу! (Поправляюги на собі одежу). Але не в п'яту, а в сьому. Він ще буде мені потрібний. (Чекісти, штовхаюги, виводять Мудрого).

Мудрий. Катуйте, знущайтеся, скажені собаки, колись і на вас черга прийде!

Начальник. От бандит! Мало йому ще дали слідчі!

Помнач. І без зброї!.. А дайте йому зброю — один на десятьох піде. Здоровий хахол.

Начальник. Хто це їм такого героїзму вклав за ту їхню Україну? О-о-о! звезду я його з отаманом докупи..! Хай ще день подихає, поки приведемо головного. (*Натискає гудзик*). Я тоді сам пограюся з ними..! (*Закурює й подає цигарку помназеві*).

Помнач (*подає вогонь*). Видно, що з нього був непоганий вояка. (*Стук у двері*).

Начальник. Да!

Входить прибиральниця з шматом і відерцем. Глянула на начальника. Він показав головою; вона відповіла кивком голови, що зрозуміла, й почала прибирати.

Начальник (*дивиться на годинника*). За п'ять дванадцята. Зараз їду на обід. Буду десь коло шостої. Ви, товаришу, добре підготуйте людей, бо о другій ранку будемо вирушати, щоб устигнути, поки розвидниться.

Помнач. Так, товаришу начальник, краще, як видніше. Бо то ліс, можуть поховатися.

Начальник. Але про це нікому ані слова.

Помнач. Єсть, товаришу начальник! (*Виходять*).

Прибиральниця (*втирає кров*). О, Боже, знову кров! Скільки тебе тут щоденно проливають людоджери?! А якби ще заглянути в підвали! Стіни заляпані людською кров'ю та мозком. Кожного досвітка розстрілюють невинних людей. Серце мліє від усього баченого й чутого. Але мушу триматися, щоб хоч які відомості передавати нашим. От і зараз говори про ліс. Мабуть, завтра думають оточувати. (*Прибирає з стола*). Що-о-о-о?! (*Читає*). „Оперативний плян наступу на лісову банду”. О, ні, ні, не вдасться вам це зробити! Я зараз же передам, що готується на ранок!

З а с л о н а.

Картина друга.

Ліс. Місячна ніч. Біля вогнища сидять кілька стрільців з рушницями. Чути тиху пісню: „Ой горе тій чайці”. Пісня голоснішає. Один з стрільців шпорта в вогні палицею, підкидає бадилля. На передньому пляні кілька пеньків. Між ними, наче стіл, грубий пеньок. Діється на другий день після першої картини.

Р о й о в и й (*виходить з-поза дерев*). Ну, хлопці, ходім! Уже ваша черга на варту.

С т р і л е ц ь (*з гурту*). Як іти то йти! (*Встають, гасять вогнище, перевіряють рушниці й виходять*).

З лісу, розмовляючи, йдуть отаман із старшинами. Слів ще не можна розібрати. Отаман сідає на пеньок, навколо сідають старшини.

О т а м а н. Отже, панове, крім наради, що ми перевели з старшинами загонів — хочу коротко сказати вам те чого не сказав усім.

С т а р ш и н а. Обережність ніколи не шкодить, пане отамане.

О т а м а н. Безперечно. Ви знаєте, що досвітком мають на нас напасти чекісти, щоб остаточно нас знищити. Знаєте, що буде їх два рази стільки, як нас. Але про це не знають наші хлопці.

С т а р ш и н а (*інший*). Всі знати не мусять.

О т а м а н. Так, але ви, як старшини загонів, — мусите знати. І про це перед боєм повідомити своїх відділових.

С т а р ш и н а (*знов інший*). Так, це варто зробити.

О т а м а н. Відомо вам, як штабовим старшинам, що ми вислали до чека свого досвідченого розвідунка — поручника Стрілу. Він ніби втік від нас, посварившись зі мною. Так от Стріла має повідомити чекістів, що нас не більше, як п'ятсот; що наші хлопці розбігаються. Коли б йому повірили — він укаже їм місце постою нашого штабу та місце розташування наших загонів. Під час нападу, нас мають гнати до болота, звідки нам трудно було б вирватися, а вони там мали б нас знищити. Такий плян мав порекомендувати

їм Стріла. За відомостями, які ми одержали — йому все вдалося. Вони вирішили знищити нас доноги. Крім чекістів прибуде ще місцева залога з гарматами. Отже ворога буде дві тисячі. Нас менше і менше кулеметів, а гармат ми зовсім не маємо... Вони мають нас оточити з головного шляху підковою і гнати до болота. Батерею, певно, поставлять за Трьома Могилами. Я пропоную слідує: наша кіннота зараз виїжджає з лісу, розподілюється на чотири групи й займає позицію також підковою, але геть далі. Струк з своїм загonom несподівано наскочить на ворожу батерею. Наливайківці переріжуть дорогу до міста, а богунівці стануть резервою в Кривій Балці. На випадок невдачі — відходити до Попового Яру. Знак наступу: дві червоні ракети. Наступати почнемо тоді, коли ворог увійде в ліс. Хто має щось додати?

Старшини. Ні, цілком погоджуємося!

Отаман. Але є ще дуже важлива справа, яка може коштувати життя двомстам наших земляків. *(Всі насторожилися)*. Ранком о годині 5-й цих людей мають вивести чекісти на розстріл у Суху Балку. Туди з півсотнею добрих козаків поїде сотник Тупчій, щоб людей врятувати. А тепер ще хочу поділитись з вами сумною вісткою: найкращого нашого розвідувача Мудрого спіймали чекісти; його дуже катували, але він ні в чому не признався. Його *(входить стрілець)* нам...

Стрілець. Пане отамане, жінка під кличкою „АП” хоче вас бачити!

Отаман. Проведіть сюди.

Стрілець. Слухаю! *(Пішов)*.

Отаман *(продовжує)*. Його нам треба врятувати. Але це вже тоді, як Бог допоможе здолати ворога. *(Входить Анна-прибиральниця з стрільцем. Отаман до стрільця)*. Ви вільні.

Стрілець. Слухаю! *(Виходить)*.

Отаман. Вітаю, вітаю! *(Подає Анні руку)*.

Анна. Все гаразд, пане отамане?.. Відомості мої одержали?

Отаман. Так, дуже дякуємо. Ми вже готові прийняти дорогих гостей.

Анна. Дорогі гості готуються. Я хотіла сама перевірити, чи ви одержали мої відомості... й принесла трохи йоду, вати та ще дечого з медикаментів, може придасться.

Отаман. Повстанцям усе придасться. Дуже й дуже дякуємо. Ви, мабуть, будете зараз вертатися, то ми дамо вам хлопця, щоб провів.

Анна. О, ні, ні! Я, як дозволите, залишуся тут. Я вмю робити перев'язки, якщо...

Отаман. Добре. Тоді вас проведуть до наших санітарів. Лікар дасть вам роботу. Ви, здається, знайомі з нашим лікарем?

Анна. Лікаря я знаю.

Отаман. Пане хорунжий, заведіть паню до санітарів.

Хорунжий. Слухаю, пане отамане! *(Виходять)*.

Отаман. Здається, все. Якщо не маєте, панове старшини, нічого додати — будемо виконувати.

Старшини. Не маємо!

Отаман. Ну, то з Божою поміччю. Зараз по куренях і без шуму виїжджати на місце. Я ще залишуся тут, за хвилину буду. *(Старшини виходять. Отаман сам. Павза. Чути команду: „По конях!“ І по хвилі „Сідай!“ Тріск галуззя тощо)*. Господи допоможи! *(Христиться, виходить)*.

Довга павза. Нараз чути гарматний вибух. Потім торохкотіння скорострілів. По часі крики: „Уррааа! Урраааа!“ Через сцену пробігають кілька повстанців, відстрелюючись, а за ними, навздогін, чекісти. По хвилі вбігають начальник чека, поміч, старшина і поручник Стріла, всі з наганями, крім поруч.

Поручник. На цьому місці був штаб. Ось, бачите: шматки паперу, недокурки. Недавно були тут.

Начальник. Да, да! Спасібо, спасібо! *(Задоволено плеще його по плезу)*. От, якби ще отамана спіймати!

Поручник. За це вже я не ручуся... Я тільки ручився, що штаб знайдемо...

Н а ч а л ь н и к (*посміхаючись*). Нічого, нічого, далі ми вже самі справимося! (*До помпага*). Товаришу, ходімо далі, може, пощастить. А ви (*до старшини*), залишіться тут з цим товаришем. (*Ідуть у глибину лісу*).

С т а р ш и н а (*вслід*). Єсть, товаришу начальник!

Павза. Старшина і Стріла дивляться один на одного. Прислухаються до бою. Раптом гармати затихають. Павза. Потім голоси: „Слава-а-а-а, Слава-а-а-а”. Навколо лісу затарахкотіли скоростріли, рушничні постріли, вибухи гранат. Крик, стогін, іржання коней.

С т а р ш и н а (*схвильовано*). А це що таке, товаришу?!

Стріла, не відповідаючи, кидається на нього, щоб вихопити нагана. Борикаючись, віддаляються в ліс. Нараз чути постріл і з наганом вбігає Стріла. Тим часом з глибини лісу скрадаються два чекісти. Один несе кулемет, а другий набой. Поручника Стрілу не зауважують.

Ч е к і с т 1. Аби вирватися з лісу, а там уже не дамося!..

Ч е к і с т 2. Да, да... головне з лісу!..

Поручник пускає на них два стріли. З криками „Оо-о-о! Оо-о-й-й!” чекісти падають. Поручник кидається туди і виносить скоростріл.

П о р у ч н и к. А тепер і вашим товаришам полоскочу п'яти!

Засів за кущ. Вглибині лісу перебігають чекісти. Він пускає на них серію. Крики: „Аа-а-аа!”

П о р у ч н и к. України захотіли!?

Постріли й вигуки „слава” наближаються. Вбігають повстанці з рушницями й гранатами. Один з них помітивши за кущем поручника й хоче кинути на нього гранату.

С т р і л е ц ь 1. Здавайсь, сучий сину!..

П о р у ч н и к. Свій, свій, хлопці! (*Стає на весь зріст*).

Стрілець 2. Ааа, це ж пан поручник Стріла!

Стрілець 3. А чого ви тут, пане поручнику?

Поручник. Про це потім. Зараз — за мною!
(*Біжать у глибину лісу*).

Вглибині лісу преебігають повстанці. Бій помалу втихав. Входить отаман і кілька старшин.

Отаман. Слава Богу, наша перемога! Але чи живий же Стріла?

Старшина 1. Могли й застрелити, як побачили свою загибель. Шкода було б утратити такого лицаря.

Отаман. Ось закінчимо бій — будемо знати.

Постріли втихають. Входить старшина.

Старшина. Пане отамане, завдання виконано. Ворожу батерею здобуто. Де накажете розташуватись?

Отаман. Дякую! Завезіть на третю ділянку, а там — побачимо. Та підшукайте гарматчиків. У нас, здається, чимало їх є.

Старшина. Слухаю, пане отамане, (*Виходить*).

Входить поручник Стріла з скорострілом. За ним начальник чека із зв'язаними за спиною руками. По боках — два стрільці. Отаман глянув з здивуванням.

Поручник. Пане отамане, голошу слухняно, що оце начальник чека Зверов! А його заступник не дався живим — сам собі пустив кулю.

Отаман. Дякую, пане поручнику, за блискуче виконання завдання! (*Стискує йому руку*).

Поручник (*клацаючи закаблуками*). Пане отамане, товариш начальник чека дуже хотів вас бачити.

Отаман. О, напевно, напевно, але не при таких обставинах!

Начальник (*падає на коліна*). Товаришу отамане, помилуйте, даруйте життя! Я маю жінку, діти!

Отаман. Встаньте! Ви, що зв'язані? Розв'яжіть його. (*Стрільці розв'язують. Начальник устає*). А чи

зважали ви на просьби сотень невинних людей, що мали також жінки й діти, га? А чи помилували ви Мудрого, якого ще вчора так тяжко катували й напевно вже розстріляли!?! . . .

Н а ч а л ь н и к. Ні, ні, він ще живий!

О т а м а н. Жии-и-вий?!? Ви сюди чим приїхали?

Н а ч а л ь н и к. Автом.

О т а м а н. Де воно?

Н а ч а л ь н и к. Під лісом у яру.

О т а м а н. Скільки чекістів залишилося в чека?

Н а ч а л ь н и к. На вартівні — п'ять, коло брами — два, на подвір'ю — два, коло камер — чотири, ну й стільки ж у запасі. Не рахуючи слідчих.

О т а м а н. Напишіть записку до начальника варті, щоб передав вашим чекістам Мудрого. Мовляв, банду розбито й треба деяких даних, про які він знає.

Н а ч а л ь н и к. Я все зроблю, тільки . . .

О т а м а н. Більше від вас нічого не вимагаємо!

Н а ч а л ь н и к (*написавши записку*). Пожалуй-ста.

О т а м а н (*бере записку, зитає. Швидко входить старшина*).

С т а р ш и н а. Пане отамане, чекістів, що ма . . . (*Побагивши нагальника, замовкає*).

О т а м а н (*підняв голову*). Кажіть далі!

С т а р ш и н а . . . що мали розстріляти селян у яру — знищено. Смертників звільнено. Дехто прибуб до нас.

О т а м а н. Дякую. Візьмете цього начальника під охорону до суду.

С т а р ш и н а. Та що з ним панькатися! Дозвольте — я йому, негідникові, сам зроблю суд! Мало він наших вигубив! . . .

О т а м а н. Ні! Хоч ми у лісі, але не бандити, щоб без суду карати, навіть і негідника.

С т а р ш и н а. Слухаю, пане отамане! (*Показує нагальникові, щоб ішов. Виходять*).

О т а м а н. А тепер, панове, хто поїде з цієї запискою привезти Мудрого?

Поручник. Я, пане отамане! Я там знаю вже трохи ходів.

Отаман. Добре. Отже, візьміть з собою одного стрільця і переберіть його у форму чекіста. Знайдіть шофера й одного справжнього чекіста з рушницею, але без патронів. Шоферові накажіть, щоб виконував ваші накази.

Поручник. Пане отамане, далі я вже сам зміркую, що робити.

Отаман. Хвилинку. Слідом за вами пойдуть півсотні наших козаків, перебраних чекістами. Як звільните Мудрого, їджайте з козаками до в'язниці і випустіть усіх в'язнів. Хто захоче — може йти з вами. В'язням скажіть, що їх визволили українські повстанці.

Поручник. Слухаю, пане отамане! *(Виходить)*.

Отаман. А ми, панове старшини, підемо поховати наших поляглих лицарів. *(Виходять)*.

З а с л о н а.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Ліс. Збоку — яма. Отаман стоїть над ямою, а навколо повстанці. Прапори, з чорними биндами, схилені додолу. Гарний сонячний ранок. Діється за кілька годин пізніше попередньої картини.

Отаман *(продовжуючи)*. . . спить лицарі, ви полягли в боротьбі за волю українського народу. Клянемося ж вам, що будемо боротися доти, доки не виборемо Україні волю. Не зійдемо з поля, як ви, дорогі друзі, хоч би й прийшлося нам покласти свої голови. Ви вічно будете жити в українських серцях.

Тіла вбитих спускають у яму. Салют з рушниць. Потім пісня. Пісню можна підібрати й іншу до змісту дії. Може бути й оркестра разом з співом.

Геройською смертю впали брати,
З стягом Волі ішли до Мети.
Спить у спокою, Лицарі-брати,

Ми йдемо далі в боротьбі до мети.
Спить у спокою, Лицарі-брати,
Ми дійдемо в боротьбі до Мети!

Засипають яму і над могилою ставлять великий дерев'яний хрест. Отаман з старшинами виходять на середину сцени. Повстанці розходяться по лісі, інші засипають яму. Павза. Отаман замислюється. По хвилі з-поза дерев'яних стовпів з'являються сотник Мудрий з стрільцем — зарослий, в подертій одежі, з засохлою кров'ю на обличчі. Отаман узрив, кидається до нього і обіймає.

О т а м а н. О-о-о, сотнику Мудрий!.. Бачу в яких ви були руках... Антихристи прокляті. Мало на них смерті!....

С о т н и к. Дякую вам, пане отамане, що не забули про мене! Ви зробили героїчний вчинок.

О т а м а н. Я лише виконав свій повстанський обов'язок.

С о т н и к. Якби ми таких повстанців мали побільше, то Україна давно була б самостійною.

О т а м а н. Буде, сотнику, буде! Як не ми, то наші діти будуть жити у вільній Україні. (*Входить поручник Стріла*).

П о р у ч н и к. Пане отамане, наказ виконано! Всіх в'язнів випущено на волю!

О т а м а н. Дякую! Ви уміли відстояти гідність непереможного українського народу!

З а с л о н а.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА.

Ліс. День. Взруб зроблена велика землянка. При стіні стіл, за яким стоять отаман, кілька штабових старшин та зв'язковий старшина, схилившись над великою мапою, кінець якої звисає з стола і, напівголосом розмовляють — радяться. Попід стінами ослони, на яких сидять старшини й шепотом теж розмовляють, покуруюючи. Десь далеко чути вибухи гармат.

Грудень місяць того ж 1921 року.

Входять два старшини.

С т а р ш и н и (*що звійшли*). Доброго здоров'я!
(*Відповідь: „Здорові були!”*).

Старшина 1. Ху-у-у... ну й заметіль!.. (Обтрушує сніг біля порога).

Старшина 2. Геть позасипало стежки. До вечора вище колін нападає.

Старшина 1. Прийдеться добре брохкатися, поки виберемося з лісу. (Сідають).

Старшина. (нагальник штабу, глянувши на присутніх). Пане отамане, всі викликані на нараду старшини з'явилися.

Отаман (підвів голову). Отже, можна розпочинати?

Старшини (присутні). Просимо, просимо!

Отаман. Панове старшини! Всі ви знаєте для чого ми тут зібрались. Сьогодні маємо остаточно вирішити, як нам бути далі. Вам відомо, що завданням нашої повстанчої групи було — перетривати під ударами большевиків і підтримати Українську Армію, яка мала виступити з-за Збруча. Зараз наш штаб має відомості від зв'язкового старшини, який тут присутній, що минулого місяця, 4-го листопада, виступила повстанча група з-за Збруча, під командою генерала Юрка Тютюнника, і зводила тяжкі бої з большевиками за волю свого народу. Ми, як бойова повстанча група, чекали на наказ від Головного Командування куди нам перейти й ударити на ворога. Бо, як вам відомо, ми є підпорядковані головному отаманові Петлюрі й нічого не робимо на власну руку. Такий наказ був посланий. Але, як видно, зв'язкові попали ворогові в руки. На наступаючу групу ворог кинув величезні, добре озброєні сили, які окружували з усіх сторін і похід став дедалі тяжчий. Група змушена була відступити. Ворог, наступаючи на п'яти, заловив понад триста повстанців і, після тортур — розстріляв під містечком Базаром. (Всі з сумом переглянулися). Тепер на нас ворог кинув величезні сили й оточує з усіх сторін. Допомоги нам чекати немає звідки. Як бачите, панове старшини, наше положення критичне. Стоїть питання, чи битися нам доостанку, чи зберегти сили на майбутнє? Це питання сьогодні треба вирішити.

Хто має що сказати? (*Вибухи гармат продовжуються весь час, то тихіше, то голосніше*).

З в'язковий. Дозвольте мені!

Всі. Просимо, просимо!

З в'язковий. Пан отаман сказав у головних ризах хід бойових подій. Коли дозволите — я коротко розкажу деякі деталі.

Старшини. Просимо! Ми хотіли б знати про цю трагедію.

З в'язковий. Інтерновані поляками наші українські вояки, які втекли з таборів, організувалися в волинських лісах і 4-го листопада перейшли кордон коло села Нетреби, маючи єдину мету: здобути Українську Державу. Це була Головно Волинська Група під командою генерала Юрка Тютюнника. Група наступала на Коростень, а потім у напрямі Радомишль-Житомир. Але ворог кинув на нас надзвичайно великі переважаючі сили й ми мусли відступати. І 13 листопада наша група почала відворот до польських кордонів. 17 листопада ми прибули до села Малі-Мінки, звідки продовжували марш за річку Звіздаль. Ворог навідає. Наші стрільці, навіть ранені, кидалися в бій. Але нам не вистачило набоїв, щоб відбити сильну большевицьку навалу, яка була добре озброєна гарматами, кулеметами й гранатами. На річці Звіздаль закінчився останній бій нашої Повстанчої Армії. Полонених по тяжких тортурах, які ще залишилися живі — 359 героїв большевики розстріляли під Базаром. (*Старшини тяжко зітнули*). Про ваші бойові рейди, що завдавали большевикам багато шкоди — Головний Штаб отамана Петлюри знає. Ваші героїчні заслуги напевно будуть вписані золотими літерами в історію нашої боротьби. Я пройшов до вас пішки і не раз чув від людей про ваші героїчні подвиги. Але йдучи до вас, я на власні очі бачив військові большевицькі частини, що прямують сюди. Іде кіннота Будьонного з артилерією, з півдня, чув я, вже вирушив Котовський. Проти цієї сили самого героїзму замало. Відступаючи до польських кордонів генерал Тютюнник післав

двох старшин до вашого штабу повстанчої групи й дав свої вказівки, що вам робити надалі. Я один дістався через сильну большевицьку загороду, яка окружує вас, а друг мій загинув під сильним ворожим обстрілом. (*Старшини переглянулися. Напружена павза*).

О т а м а н. Панове старшини, я вам оголошу зараз пропозицію Головного Штабу, яку одержав через зв'язкового старшину, що до вас промовляв.

С т а р ш и н и. Просимо, просимо!

О т а м а н. Головний отаман рекомендує, щоб зберегти сили на майбутнє — розійтися. Зброю та майно заховати в надійних місцях. А як прийде слушний час — знову стати на боротьбу.

С т а р ш и н а (*з гурту*). Ех, не сповнилися думки пророчі!..

О т а м а н. Так, не сповнилися... Але не кидаймо, браття, надії. Я особисто цілком поділяю думку Головного отамана, що кінець-кінцем ми виграємо. А тим часом пропоную вдарити на праве большевицьке крило й прориватися на битий шлях. Далі по дорозі будемо розходитися. Частина зброї заховаємо на хуторі „Д”, там надійно... Розійдемося по містах і селах і створимо центр керівництва низовими групами. Підемо в підпілля. Будемо працювати по советських установах, фабриках, заводах, у сільському господарстві. Не ліквідуємося, а лише перейдемо на інші методи боротьби — боротьби підпільної, аж до слушного часу, тримаючи зв'язок з головним отаманом Петлюрою. Згода?

С т а р ш и н и (всі). Згода, згода!.. Кращого нічого не видумаємо!

С т а р ш и н а (*один*). А зараз веди нас, нехай ще наостанку поквитаємося за кров наших братів!

С т а р ш и н и (всі). Поквитаємося! Поквитаємось!

З а в і с а.

Д І Я Т Р Е Т Я

„З полум'я смерти”.

Ніч Різдва Христового. Гарно прибрана світлиця. Трес дверей: одні до сіней, одні до кухні, одні до кімнати. На столі Свята Вечеря. Двоє старих моляться. В кутку, перед іконою, горить лямпадка. Діється в 1926 році.

Б а т ь к о. Господи Ісусе Христе, спаси й помилуй нас ! . .

М а т и. Пречиста Божа Мати, спаси й помилуй нас грішних! Терпить наш народ тяжкі муки. Ріки сліз і море крові. Боже, рятуй нас від ворогів. Вділи своєї ласки. Дай спокійне життя нашому знедоленому народові. Пречиста Діво Маріє, спаси нас. (*Христиться, відходить у сторону*). Боже, Боже, де наш синок їстиме нині Святу Вечерю? Чи в лісі, в сирій землянці, чи, може, не дай, Боже, десь у чека або на Сибіру . . ? (*Плаже*).

Б а т ь к о. Годі, стара . . . Сідаймо вечеряти. Що ж ми можемо вдіяти . . . Така вже воля Господня.

М а т и (*втирає сльози*). Хіба мені мила вечеря? . . Три роки ми вже його не бачили в хаті, а рік і вістки нема. Бувало — хоч вістку подасть, що живий, а це ж — зовсім нічого. Господи, защо нас на старість так покарав? . . Нема кому старих обійти й поховати не буде кому. А думалося . . . внучок побавити, пожеботити з ними. (*Плаже*). Хо-хо-хо-хо . . .

Б а т ь к о. Ну, годі, годі . . . Сльозами справі не поможеш. Так нам, видно, судилося, щоб на старість самим залишитися . . . (*Перехристившись, сідають за стіл, беруть на тарілку пшениці, несуть ложкою до рота. Батько промовляє*): „Дай Боже, щоб на другий рік вечеряли з сином”.

М а т и. Дай Боже! (*Нараз легенький стук у вікно. Відклали ложки на тарілку*). Хто це?

Б а т ь к о (*насторожився*). Може . . . може хтось з комнезамів дражниться . . . А може . . . (*Знову ле-*

генький стук і голос знадвору потижу): „Мамо, тату, це я”.

М а т и (напівголосом). Боже, це ж голос Юрка. . .

Г о л о с. Це я, я, мамо! . . .

М а т и. Біжи, старий, відкрий, та подивися добре, щоб хтось не підгледів. . .

Б а т ь к о. До хати не підгледить, бо вікна позамерзали. (*Поспішаюги, виходить*).

Входить отаман, сотник Мудрий, поручник Стріла й позад у батько.

О т а м а н. Добрий вечір!

М а т и. Добрий вечір, добрий. . . (*Кидається синові в обійми*). Сину мій, як же довго я тебе не бачила?! . . . Синочку мій любий. . .! (*Цілюються*).

С о т н и к. Добрий Свят-Вечір панам-господарям дому цього!

П о р у ч н и к. Доброго Святого Вечора бажаємо господарям! . . .

Б а т ь к о. Добрий вечір, добрий вечір! . . . Просимо ближче шановних гостей. О, які ми раді таким дорогим гостям. . .!

О т а м а н. Не плачте, мамо, не плачте, я ж уже біля вас.

М а т и. Хіба надовго? . . . Може до ранку, а там. . .?

Друзі привіталися з батьком, вітаються з матір'ю, а син цілується з батьком.

М а т и. О, яка я рада, діти мої, бачити вас у своїй хаті! . . .

С о т н и к. Дякуємо, паніматко, дякуємо, тому й завітали! . . .

П о р у ч н и к. До своїх далеко, то ми до вас забрели.

М а т и. Слава Богу, що живі та здорові! Роздягайтесь же та будемо сидати до вечері. Ми з старим сіли. . . та яка вже там вечера. . .

Роздягаються. В кожного при боці мавзер і гранати. Старий допомагає.

О т а м а н. Мамо, нам би трохи помитися.

М а т и. Зараз, сину, приготую воду. (*Виходить*).

Б а т ь к о. Чому ви так довго не навідувалися? То ж три роки... А рік і вістки не мали. (*Друзі не-реглюдаються*).

О т а м а н. Не можна було, тату... Самі прийти не могли, бо знали, що на нас чатують; хотіли, щоб трохи нас призабули. А вістку не давали, бо довірених людей виарештували.

Б а т ь к о. Так, так, не всякому тепер можна довіряти... До нас часто підходять, запитують, а ми по правді ї кажемо, що вже три роки, як не знаємо де. Мабуть, неживий, — кажемо. Але чи ймуть віри?.. А попід вікна частенько хтось заглядає та наслухає. І псів потруїли. Вже третього пса отруїли. Ми вже ї не шукаємо більше, бо знаємо, що отруять.

М а т и (*входить з кухні*). Вода готова.

О т а м а н. Прошу, панове, а я потім.

М а т и. Нехай двох вмиються, а потім приготую третьому. (*Сотник і поручник виходять в кухню*). Але ж ти сину змарнів...

О т а м а н. Це я, мамо, з дороги. Ми сьогодні сорок верстов пройшли. Польові дороги позабивало снігом, а битим шляхом не хотіли за дня вириватися: як не чекістів, то міліцію надібасш.

М а т и. Польовими безпечніше. Хоч і по селах уже міліція часто прохожих перепитує та контролює.

Б а т ь к о. Сільська міліція не така вже й страшна.

О т а м а н. З сільською ми даємо раду. (*Входять друзі*).

С о т н и к. Дякуємо, паніматко, давно ми так умивалися.

П о р у ч н и к. Приходиться, як не снігом, то з калюжі.

М а т и. Так, так, де прийдеться. Піду тобі, сину, приготую. (*Виходить*).

С о т н и к. Нехай наш отаман хоч до вечері добре вмиється.

Отаман (*всміхається*). Гм... гм... так, так...
— отаман...?

Мати (*в дверях*). Іди, сину, та будемо вечеряти, бо напевно зголодніли. (*Отаман виходить*).

Поручник. Та таки трохи й зголодніли, бо обідати не було часу: отаман хотів на Святу Вечерю дома бути.

Сотник. Не хотів нікуди заходити, а з собою нічого не взяли.

Мати (*підійшла ближче*). Ох, Боже, Боже, за що людські діти так мучаться на рідній землі?.. (*Пауза*). Треба б засвітити велику лямпу до вечері. Засвіти, старий!

Батько (*світить лямпу, що висить над столом*). Ми й при малій повечеряли б. Але для дооргих гостей — нехай хоч ясно посвітить. (*Входить отаман*).

Отаман (*пригепурюється*). Аж легше чоловік себе почував, як скине трохи бруду...

Сотник. А щоб ще большевиків скинути — зовсім легко було б.

Отаман. Не так їх легко скинути... (*Глянувши на лямпу*). Нащо ви, мамо, велику лямпу засвітили?

Мати. Та ж ми три роки не світили...

Отаман. Так, три роки... Це було 23-го. І не зогляділися, як уже 26-ий. Але глядіть, щоб цим світлом часом хтось не зацікавився...

Мати. А Боже, невже і в таку ніч...? Може ж таки і воно цієї ночі вдома. Ну, посидьте, а я піду приготую чогось. (*Виходить до кухні*).

Сотник. Паніматко, ми маємо час, ми не поспішаємо.

Знадвору щось хукає у вікно. Дивиться одним оком у світлицю. З хати його не бачать. Роздивляється й зникає.

Поручник. Так, поспішати нема куди, але й непочатий край роботи.

Мати вносить посуд, розставляє на столі.

О т а м а н. Щось ви, мамо, цілий стіл заставили, наче на двадцятьох...

М а т и. Як годиться, сину, за звичаєм: дванадцять страв на Святий Вечір. *(Виходить)*.

О т а м а н. Часом і одної нема. *(Глянувши на друзів. Павза)*.

Б а т ь к о. Доки, сину, будете ви отак блукати?.. Вже ось і 26-й рік, а кінця-краю не видно тим большевикам. Помер Ленін, став другий, — якийсь Сталін, а зміни нема...

О т а м а н. Так, батьбу, нема зміни. І царська і ленінська і сталінська Москва — була й є поневолювачем України.

М а т и *(упоравшись, слухає)*. Але що ж ви з собою думаєте робити?.. Життя ж вам нема. Може б ви пробрались кудись за кордон...? Там, може, вільніше.

О т а м а н. За кордон? Ні, момо!.. Будемо на своїй землі боротися, аж поки Україну виборемо.

Б а т ь к о. Дай Боже...! Але ж полюють за вами, як...

О т а м а н. Як за звірями. Ходиш по лісі, ховаєшся по норах, прислухуєшся до кожного шереху...

С о т н и к. Воля дорого коштує.

О т а м а н. Ніхто ще не здобув волі без жертв.

М а т и. Ну, сину, будемо вечеряти.

П р о с и своїх друзів до столу. Старий!

Б а т ь к о. Просимо до столу!

С о т н и к. Ваше місце, батьку, а потім ми. *(Садовить старого за стіл)*. Отамане, — біля батька. *(Син сідає)*.

П о р у ч н и к. Сотнику. *(Показує місце поруг отамана. Сотник сідає)*.

М а т и. Прошу, прошу, а я тут. *(Садовить поручника біля сотника, а сама сідає крайня)*.

Всі христяться. Потім набирають куті, кожен собі.

Б а т ь к о. Благослови Господи. Дай, щоб на той рік їсти Святу Вечерю на волі.

Всі. Дай Боже!

Підносять ложки до уст. Нараз стук у вікно. Всі переглянулися, насторожились. Старий глянув на вікно, на сина.

Б а т ь к о. Хто там?..

Г о л о с (знадвору). Це я, голова сільради, Дмитре Павловичу! Відчиніть!

Б а т ь к о. А що ви хотіли? (Глянувши на сина).

Г о л о с. Маю до вас дуже пильну справу. Відчиніть!

О т а м а н (шепотом). Відчиніть, а ми заховасмося.

Б а т ь к о. Зараз, Потопе Гавриловичу, зараз!

О т а м а н (шепотом до друзів). Ідіть у ту кімнату, а я стану за дверима в сінях, бо чую, що там їх не один. В разі чого — стріляти. Або крізь вікно. Зустріч у „гущі”.

Забравши свої речі, старшини зникають у кімнаті. Отаман з батьком виходять у сінні. Мати зливає з тарілок кутю. Потім стає біля дверей кімнати. До хати вбігають п'ять міліціонерів, тримаючи напоготові зброю. Позаду, закриваючи двері, йде батько. Голова сільради залишається надворі.

Н а ч а л ь н и к. Де твої бандити, старик?!..

Б а т ь к о. Які бандити?

Н а ч а л ь н и к. А... не знаєш..? Ребята, загляньте в ту кімнату!

М і л і ц і о н е р 1. Єсть, товаришу начальник! (Прямує до кімнати).

М а т и (не пускає). Немає тут нікого!.. І де в вас совість турбувати людей у такий вечір?!

М і л і ц і о н е р 1. Уйді, старуха, а то-о...!

М а т и. Не пуцу-у-у...!

Н а ч а л ь н и к. Мазни її так, щоб ноги простягнула!..

М і л і ц і о н е р 1. Ну-у-у!! (Бере стару за плезі і відштовхує).

М а т и (кидається на нього). Геть мені з хати!! Геть, падлюки!!

М і л і ц і о н е р 1. А-а-а-а!.. так ти так..!? (Вдаряє наганом по виску. Стара падає, заллявшись кров'ю).

Б а т ь к о (кидається на нього, хапає за горло).
Ка-ате-е-е!!

Начальник стріляє старому в потилицю, той падає мертвий. Другий міліціонер кидається до кімнати — звідти постріли: він падає мертвий на порозі.

Н а ч а л ь н и к. Оо-о-он... що-о!?! (Стріляє на двері, ховаючись за стіну). Петров! Біжи, скажи ребятам, щоб кинули через вікно пару гранат!

Міліціонер З. Єсть, товаришу начальник! (Тільки відкрив двері до сіней — звідти постріл. Падає вбитий).

Н а ч а л ь н и к. А-а-а!! Тут їх ціла зграя! Тікаймо! (Вибивають вікна і тікають).

З сіней ускакує отаман і стріляє по вікнах. Глянувши на трупи, кидається до матері.

О т а м а н. Матусю, батьку, за що ж ви згинули!? (Пригнувся до них, але швидко відскакує).

Вбігають друзі.

О т а м а н. Гранати!

Кидають по одній гранаті через вікно. Надворі крик, стогін. Потім у відповідь постріли. Старшини присідають попід стіни і відстрелюються з мавзерів. В кімнаті гуркіт: вкинуто гранату.

С о т н и к. А... гранатами хочете нас лякати.? (Відстрілюючись).

Г о л о с (знадвору). Здавайтесь, бо спалимо хату! Згорите, як миші в соломі! Здавайтесь!

О т а м а н (кидає гранату), Ось вам! (Надворі крик). Панове, кидайте гранати і вискакуйте у вікна!

Знову постріли по світлиці. Нараз блиск вогню: підпалили хату. Дим продирається крізь вікна й двері.

С о т н и к. За Україну!! (Кидає гранату і скаже у вікно. У відповідь постріли. Він повис на підвіконні: ноги в хаті, туловище надворі).

Поручник пускає кілька пострілів і скаче у вікно.

О т а м а н (*хоже скакати за сотником, але зупинився, коли той повис*). І ти загинув, вірний друже! Прооцаай! Будьте ж ви прокляті кровопивці! Але я живим у руки не здамся! (*Кидається до кімнати*).

Чути вибухи. Потім кілька пострілів. Хата наповнюється димом. Попід вікнами палахкотить вогонь. Ворушиться мати.

М а т и (*душиться в диму*). О. Боже, рятуйте!!

Сильне полум'я огортає хату. Падає стеля.

З а в і с а.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

„В пазурях НКВД”

Картина перша.

День. Діловий кабінет. На стінах портрети: на задній Тарас Шевченко, на бокових стінах — Ленін і Сталін. На столі телефон. За столом сидить інженер, читає газету „Комуніст”. Діється в 1934 році.

Інженер (*перегортає газету*). Нудота, брехня. . . І чого не видумують: „вороги народу, буржуазні націоналісти, шпигуни, наймити капіталізму. . .” І доки ці вампіри будуть пити народню кров? (*Павза. Замислився*). Адже ж мусять знати, що чим більше терору, чим більше крові і сліз — тим більше до них ненависть і бажання помсти. Направду, живучий наш народ і виносливий. (*Перегортає газету*). Гм-м. . . (*Читає*). „Найкращий соратник товариша Сталіна — Павел Петрович Постишев викорчовує на Україні рештки націоналістичного коріння.” Так, то відома річ, що соратник найбільшого ката для того й приїхав в Україну, щоб нищити націоналізм. (*Павза*). Без суду й слідства порозстрілювали та позасилали сотні тисяч людей. А тепер от (*читає*) „Очистити спілку письменників України від націоналістично-буржуазних елементів”. На приказ ката Постишева розстріляли ще два десятки письменників. Настав час, що хватають хахла, як казав умираючи Еллан-Блакитний. (*Стук*). — Прощу.

Входить Надія. Трохи схвильована.

Надія. Можна-а? . .

Інженер. Прощу, прощу.

Надія (*загиняє за собою щільно двері. Схвильовано дивиться на інженера*).

Інженер (*дивиться на неї, розгадуєги її хвилювання*). Що сталося? . .

Надія (*глянувши на двері*). Почалися знову масові арешти. . . Арештували Стрілу. . .

Інженер (*шепотом*). Що-о-о?..

Надія. Так... Я тількищо прийшла з банку й мені сказав Гуцало...

Інженер. Коли? Він ще вчора був дома!..

Надія. Годину тому. З виробництва... Крім нього арештували отця Штогрини і ще кількох священників, прізвищ не пам'ятаю...

Інженер. Це того, що збудував церкву в селі Ост...?

Надія. Так, той самий. Багатьох наших забрали сьогодні: кого дома досвітком, кого чекали на дорозі, а найбільше з виробництва. (*Павза*). Щоб з наших, часом, під тортурами хтось не заломився...

Інженер. Та-а-к... (*б'є пальцями по столі*). Так... так... За Стрілу я цілком певний — не видасть. Інші мого минулого не знають. Знають, що з Владивостока, що там народився... А більш нічого.

Надія. Стріла не видасть. За мене будь певний також.

Інженер. Тоді все гаразд. Як би навіть нас забрали: я тебе, а ти мене знаємо лише по службі в лісництві.

Надія. Безперечно. (*Павза*). А ти читав про розстріл письменників: Григорія Косинку, Фальківського, Лебединця, Влизька, Буревія, Шевченка... І, здається, синів Антона Крушельницького, того, що приїхав з Галичини?..

Інженер. Читав.

Надія. Це той соратник так господарює на Україні.

Інженер. Так, він той другий, що виконує наказ першого.

Надія. Хочуть остаточно знищити національне середовище, що бореться за Українську Державу.

Інженер. Всіх не знищать!

Надія. Так, але не дають розвивати нашу політичну діяльність. Від часу розкриття СБУ та УВО революційна діяльність дещо знижується.

Інженер. Пам'ятай, що СВУ та УВО відіграло велику роллю на тлі визвольної боротьби нашої нації. І боротьба визвольних змагань не знижується, а йде дальшими підпільно-революційними шляхами народу, бо свідомий елемент стає на революційний шлях боротьби за Самостійну Соборну Державу.

Надія. Тому-то по наукових інституціях виарештовують цих свідомих наших революціонерів. В Академії Наук майже всіх членів Академії зліквідували.

Інженер. Ідеї не знищать!

Надія. Але я не розумію, нащо вони арештують комуністів?.. Забрали прокурора Ісаєва, секретаря райпарткому, директора маслопрому...

Інженер. В партії винищують тих, які ще можуть чинити хоч малий опір божевільним плянам московських можновладців. *(Павза)*.

Надія *(переживаючи, по павзі підходить до інженера)*. Юрку, любий, коханий Юрку! Послухай мене на цей раз. Переберімося за кордон, поки ще не пізно. Я маю добрі зв'язки й знайомих в Галичині, Чехії: дістанемося туди й там будемо жити. Благаю, послухай мене. *(Пригортається до нього)*.

Інженер. Надю, ти знаєш добре мій погляд на це, про що ми не раз з тобою говорили.

Надія. Знаю. Але вести політичну боротьбу з большевизмом — можна й з заграниці.

Інженер. Що божна на рідній землі, то не можна на чужині.

Надія. Так, але тут не дають. А ти мусиш себе зберегти на майбутнє для боротьби й перемоги.

Інженер. Ні, люба, краще залишитися тут на рідній землі й за неї згинуть, ніж боягузом тікати від неї. *(Глибока павза)*.

Надія. Любий, ще раз передумай, поки не пізно. *(Любовно пригортає його й цілує. Нараз дзвінок телефону. Надія відходить і бере якийсь папір з стола в руки, наже прийшла по справі)*.

Інженер. Слухаю... Інженер лісгоспу Перець. Так, я в себе. Прошу! А хто це?... Хто?...! Що це?..

(Здивовано). Щось буркнуло й замовкло. Хто б це міг бути?..

Надія. Хай йому! Краще подумай над моєю пропозицією й дай мені потішну відповідь.

Інженер. „Бути людиною — бути борцем.” — сказав Гете. І я буду борцем до кінця... Бо тому я й живу, що її люблю... (Стук у двері). Прошу!

Входять три енкаведисти.

Енкаведист 1 (старший). Здрастуйте, товариш інженер!

Інженер. Добрий день, товариші.

Енкаведист 1. Може перешкодили?

Інженер. А що ж би ви могли нам перешкодити? В нас службові справи з товаришкою секретаркою.

Енкаведист 1. А-а-а... так, а ми думали...

Інженер. Але ж прошу! Сідайте!

Енкаведист 1. Ні, дякуємо. У нас також службові справи... (Подає інженерові ордер на арешт). — Прочитайте. (Пильно дивиться на інженера).

Інженер (спокійно зитає вголос). „Ордер на арешт громадянина Переця Юрія Дмитровича...” (Кладає на стіл, дивиться на енкаведиста). Іти з вами?

Енкаведист 1. Да!

Інженер (виходить на середину кабінету, дивиться на календар). Так... 21-го грудня 1934 року — рівно сто сімдесят років, як у 1764-му році, 21-го грудня, Катерина II скасувала гетьманщину в Україні.

Енкаведист 1. Що ви хочете тим сказати?

Інженер. Просто так... Пригадалося мені це число. Можна йти?..

Енкаведист 1. Да!

Інженер. Дякую. До побачення, Надіє Степанівно. (Подає їй руку).

Надія. До побачення, товаришу інженер...

Два енкаведисти й інженер виходять, старший залишається.

Енкаведист 1. Ви його добре знаєте?

Надія. Я знаю його лише по лісгоспу.

Енкаведист 1. А як давно знаєте?

Надія. З того часу, як стала тут на працю.

Енкаведист. А давно тут працюєте?

Надія. З минулого року.

Енкаведист. Де працювали раніше?

Надія. В банку.

Енкаведист. Чого перейшли сюди?

Надія. Бо тут дають пшоно, картоплю... тут можна дров купити...

Енкаведист. Так, так, тут вигідніше.

Надія (*мовчить*).

Енкаведист. А якої ви думки про цього українського націоналіста?

Надія (*здивовано*). Але ж він, здається, не українець?

Енкаведист. Українець! Самий настоящий! Ось бачите, як свого Шевченка повісив над самою головою, а Леніна й Сталіна — коло порога.

Надія. Але ж це не має нічого спільного з портретами. Здається, не він їх і вішав, а той хто прибирав у кабінеті.

Енкаведист. Не має нічого спільного!? — (*Павза*). А що там у нього в шухлядах?

Надія. Подивіться! (*Хоче йти*).

Енкаведист. Ні, ні, залишіться!

Надія (*здивовано*). Я вам потрібна?

Енкаведист. Да! Мінутку! (*Перешукує в шухлядах. Викадає папери на стіл. Деякі перегитує*). — Повкладає на місце. І нікому ані слова! Зрозуміло?!

Надія. Так! Зрозуміла!

Енкаведист. До свідання! (*Глянувши тильно на Надію, виходить*).

Надія (*не відповідаючи, глянула йому вслід. Закрилися двері*). Роздирайте, роздирайте наше тіло, але душі ніколи не роздирете!

Картина друга.

В'язниця. Повна камера в'язнів. Під стелею заграшоване вікно. В кутку, біля дверей, „параша“. Під стіною дерев'яні нари й стільчик. Тьм'яне електричне світло. В'язні брудні, зарослі, обдерті. Перед відкриттям заслони чути їх гамір. Діється вдо-світа під Великдень 1935 року.

В'язень 1. Бий у двері. В двері бий!..

В'язень 2. Вони хочуть нас тут видушити! —
(Шум, галас).

В'язень 3. О-о-о-о! (Мліюги, падає. Його під-тримують, але ніде покласти, бо всі стоять).

В'язень 4. Та бийте ж у двері!..

Б'ють кулаками, але ніхто не озивається.

В'язень 5. Бач, як треба то й не озивається, а як не треба, то раз-у-раз підбігає та: „Малча-а-ть, спа-а-а-ть пора!“ (Переклизляючись).

В'язень 6. Вони раді, щоб нас половину виги-нуло — менше будуть мати роботи... .

В'язень 7. Не будуть витрачати куль у поти-лицю.

В кутку знову хтось, стогнучи, падає.

В'язень 8. Ось ще один зомлів. Та бийте ж у двері!..

Всі витирають піт з обличчя. Стукають ногами.

В артовий (через огко). Что такое?!

В'язні. Душимся!.. Ду-у-ушимся!! Відкрий двері! Два вже задушилося!

В арто сий. Нічево, нічево. Сейчас посмотрім! —
(Гукнув на товариша). Коля, іді-ка сюда!

Відкриваються двері. Два енкаведисти, ставши на по-ріг, затуляють носи від сопуху і регочуться.

В артовий. Давай, хто там упал?!

В'язні виводять зомлілих.

В'язні. Та заберіть ще хоч з десятка, бо души-мося!

Вартовий. Сейчас сообщим начальству! (*Двері закриваються*).

В'язень 2. Бийте знову!

В'язень 3. Почекай, може щось зроблять. Кажав, що сообщить начальству. (*Павза*).

Чути кроки. Брязкіт ключів.

В'язень 4. Ідуть, ідуть!

Відкриваються двері.

Начальник. Ви что, такую вашу мать?!.. Бунтовать задумали?! (*Стає в дверях, за ним вартові*).

В'язні. Та який тут бунт, коли душимся?.. Ось, бачите, як піт тече з кожного!.. Ніде й присісти... (*Обтирають руками піт*).

Начальник. Присісти, присісти!.. (*Перекривляється*). Думаєте — на курорт попали?

В'язні. Знаємо, що не на курорті, а все ж таки!..

Начальник. Вихаді с десяток! (*Товкiтня*). Ну, ну, скорей!.. Нєкогда с вамі возіться! (*Виходять, хто з клунком, а хто без ніього*). Тепер будет просторней!..

В'язні. Та-а-а... (*Двері закриваються*).

В'язень 4. Тепер, товариші, можна трохи й присісти...

В'язні розміщаються попід стіни. Витирають руками піт. Важкі втомлені віддихи.

В'язень 2. Коли ж, нарешті, скінчатся наші муки?!..

В'язень 1. На тому світі!..

В'язень 4. Там буде просторіше!..

Хтось кашляє. Засинають. Хтось починає хропти.

В'язень 1. Ей, дядечку, не хропть!

В'язень 2. Та збудіть його там! (*Сусід торкає, той пробуджується*).

В'язень 5. Ой, що це з вами? (*Сусідній в'язень дрiмає, вдаряє ліктем*).

В другому кутку хтось плаче крізь сон. Дехто кричить: „Рятуйте-е-е! Інженер, що весь час стояв в кутку виходить на середину камери. За ним — поручник Стріла.

Інженер (*показує на в'язнів*). Ось де справжній „рай” на землі!..

Стріла. І так по всій „необ'ятной родині”.

Інженер. Поснули... (*Зітхає*). Сміється над нами доля, дорогий мій друже! Були часи — гостювало щастя, просилося прийняти до себе. Не зуміли... відкинули... роз'єдналися думками... піддалися солов'иним словам...

Стріла. Чи завітає ще колись щастя?..

Інженер. Щастя?.. В зневіру не вдаюся. Але багато ще бачу попереду сліз, крові і горя — великого горя!

Стріла. Я вже все втратив... Ні батька, ні матері — нікого й нічого. Але надію все ж таки плекаю!

Інженер. Тією надією лише й живемо... Але та надія на голім полі. (*Павза*). Вночі — чекаю дня, а настане день — проганяю його, бо він тяжкий, разючий і химерний... І знову ніч, і знову: чому не світає?... (*Зітхає*). Життя наше пошматоване! (*Мовганка*). Хтось крізь сон плаче). Кого проймають ці сльози?! Кати байдужі до сліз мільйонів сиріт і знедолених...

Стріла. Ех, киньмо горем об землю!

Інженер. Так, але...

Стріла. Будьмо незламні доостанку. Краще згинуту, ніж жити таким, як Бардієв...

Інженер. А що Бардієв?

Стріла. Видав!

Інженер. Кого?!

Стріла. Нашу п'ятірку!..

Інженер. Що-о-о?!

Стріла. Так! Про вас він нічого не знав. Але про мене — все доніс дочиста!

Інженер. Ну-у?

Стріла. Ну... я й признався, що заливав їм сала за шкуру ще з 18-го року. Надія добре трималась. Її три дні мордували енкаведисти, але нічого не вирва-

ли. Тверда жінка, насправді, з залізними нервами. Не один мужчина може її позаздрити. Їй те саме, що й мені — розстріл. Лише не сказали — коли...

Інженер. А що ж сказали?..

Стріла. Сказали: „ваша песенька спета!” Хотіли були до камери смертників вкинути, але всі переповнені, то начальник сказав сюди всунути. Не знаю, чи надовго?

Інженер (*хапається за голову*). О-о-о!

Стріла. Так мало бути... Кінець... Я вже не хочу жити... не тому, що не люблю життя, ні! А тому, що ненавиджу весь цей бруд, цю підлість, підступство, брехню і ненависть.

Інженер. О, ні, ні, ми мусимо жити, ми ще будемо жити!..

Стріла. На жаль уже ні!

Брязкіт ключів. Відкриваються двері.

Вартовий. Григоренко і Сидоренко, собірайтесь!

В'язні з просоння один одного будять.

Григоренко. Що, куди?..

Сидоренко. З речами?

Вартовий. Нет! На допрос!

Григоренко і Сидоренко. А-а-а-а!.. —
(*Виходять*).

В'язень 2. В святу Великодню ніч мучать! Колісь у цю ніч паски святити, а тепер...

В'язень 4. А тепер нашою кров'ю святять стіни в підаллях...

В'язень 2. Чи не посвятити б нам наші паски?..

В'язень 3. А де вони тут?

В'язень 2. Та хоч сухаря шматок!.. Священик он лежить, ну й пасху провели б як годиться, по-християнськи. Хоч не буде що їсти, так у душі відчуємо Господнє Свято.

Вартовий (*в „озко”*). Потіше!.. Спать!.. —
(*Павза*).

В'язень 4. Бач як турбується, як мати дітьми . . .
(Павза).

В'язень 2. Панотче, просимо вас посвятить нам хоч шматок черствяка. Нехай і ми розговіємося. Помолимося Богові, щоб хоч діти наші їли свячене на волі.

Священик (Старий, сивий, ледви тримається на ногах). Я з охотою, діти мої, посвячу дар Божий, але треба вважати, щоб не підгледів вартовий, бо тоді всім дістанеться.

Стрїла. Я, панотченьку, стану коло дверей, а ви потихеньку провадьте молитву.

Священик. Ну, то давайте.

Інженер. Ось я приготую місце.

Бере стільчик, ставить серед камери, застеляє рушником. В'язні кладуть кілька шматків черствого хліба. Хтось підносить воду в бляшанці. Хтось робить кропило з ложки. Священик молиться. Всі христяться, ставши півколом. Потім стають на коліна. Хвилева молитва. Підводяться. Священик кропить хліб.

Священик. А тепер, діти мої, можна розговлятися.

Інженер. За спільним оцим „столом”, з кусником свяченого хліба хай ми собі уявимо, що це — у своїй хаті, з своєю сім'єю. Візьміть же, отче, розламайте по куснику на кожного й розговіємося даром Божим.

Священик (розламує хліб, благословляючи). Беріть, діти мої, і просім Всевишнього, щоб дозволив нам ще їсти свячене вільними людьми. А як не доживемо — то побажаємо цього нашим дітям.

В'язні. Дай, Боже, дай, Боже!

Кожен бере по шматочку хліба. Хтось плаче, промовляючи: „Боже, Боже, за що Ти нас покарав?” . . . Ніхто не їсть, мовчки дивляться на хліб з сльозами на очах.

Інженер. Браття, не плачмо! . . . Просім Всевишнього, щоб лихоліття минулося, щоб зажити ще в братерській сім'ї, у вільній Україні!

Підносять хліб до уст. Нараз брязкіт ключів, відкриваються двері.

Вартовий (в дверях). Стріла! Єсть такої?

Всі опустили з хлібом руки.

Стріла. Є!

Вартовий. Собирайсь с вещами!

Стріла. Речей у мене немає! Одна душа залишилася.

Вартовий. Ну, ну, не разгаваривать! Скорей!

Стріла. Встигнете! До ранку ще багато візьмете на свою совість! (Глянувши на хліб у руці, здушив). Прощайте, браття, прощайте! (Обнімає інженера). — Благословіть, отче, я йду на смерть за Україну! Колісь нас вішали, четвертували, на палі садовили, а тепер — розстрілюють! Але вони не знають, що ми — безсмертні, як безсмертний наш народ! Прощайте! (Виходить, за ним вартовий).

Інженер. Він загинув у Великодній ранок!..

За сценою чути виск, крик, жіночий лемент. Ведуть людей на страту. Всі нервово переглядаються. Напружена німа хвилина. Хтось за сценою кричить: „Слухайте! Слухайте! Ми йдемо на страту!“ Голос інший: „Хай живе вільна Україна!“ потім: „Ай-й-й!!!“ Вартовий б'є Крики помалу стихають.

Завіса

ДІЯ П'ЯТА

„В сибірському „раю“

К а р т и н а п е р ш а

Сибір. Тайга. Падає сніг. В глибині лісу засланці: носять стовпи, бруси, складають у стоси. Чути стукіт сокир, дзвеніння пилок, тріск дерев. Між засланцями ходить вартовий енкаведист. Вечорів. Відкривається завіса — робочий рух збільшується. Хвилева павза. Потім чути грубу лайку вартового.

Е н к а в е д и с т. Чего сталі?! Что-о-о?! Умарі-лісь?!.. Таку вашу мати!.. Ви, что на курорт сюди прибілі? Здєсь не дом отдыха, а баня, в которой надо хорошенько спатєть, он что!..

Чути нерозбірливі слова засланців, потім голосніше.

Г о л о с и. Вже чотирнадцять годин праці, падаємо з ніг!..

Е н к а в е д и с т. А ви что думалі — вазіть вас будуть? (*Перекривляється*). С ног падаєм... Подумаєш!.. Какіє баріни!..

Знов нерозбірливі голоси засланців.

Е н к а в е д и с т. А-а-а, та-а-ак!?!.. Я вас сейчас подиму, таку вашу мати!!

Чути крики, зойки; енкаведист б'є.

Е н к а в е д и с т. Что, харашо?!..

Знов голоси, плач.

Е н к а в е д и с т. Кров?.. Нічево, нічево!.. Засохнет, как на собаке!..

Робочий рух збільшується — стук сокир, дзвеніння пилок.

Е н к а в е д и с т (*в іншому місці*). Сюди несі, сюди!.. А ето... туди, на вторую! (*Глухий запит*). Да, да! Туда, туда!.. Та скорєє повараचівайся, націоналі-

стическая сволоч! (*Знов голос*). Ну, ну, не бурчі! Валяй, валяй!..

Два зарослі й обдерті засланці несуть на плечах важке дерево. Вигинаються. Вийшли на середину сцени. Вартового не видно.

Засланець 1 (*оглядаючись*). Слухай, друже, може трохи спочинемо? А то з ніг падаю...

Засланець 2 (*з облизгям, обюшеним кров'ю*). Та можна, але щоб той людоджер не наскочив, бо почастує, як ось мене... (*Витирає рукавом з лиця кров*).

Засланець 1. Він пішов на третій участок. Може, не скоро вернеться. (*Оглядаються, кладуть дерево на землю*).

Засланець 2. Коли б і зовсім не вернувся... Ху-ху-ху!.. (*Труть руки від морозу і загортаються в подерті „куфайки“*).

Засланець 1. Не вернеться він, то другий гаспит буде на його місці. Може ще й гірший... Он у бригаді Жмайла, кажуть, за малий непослух — зразу на той світ: як не наганом по виску, то прикладом по голові.

Засланець 2. А цей хіба кращий? Скільки пустив на той світ?..

Засланець 1. Так, так... Але цей добиває тоді, коли чоловік зовсім падає з ніг.

Засланець 2. Допмагає вирватись з „раю“.

Засланець 1. Допмагає... Всі вони допомагають.

Засланець 2. Кажуть, що тут не курорт. Або виконуй норму, або здихай без хліба та смердючої юшки.

Засланець 1. Та як її виконаєш при таких умовах?.. Якби здоровий чоловік та при добрих харчах, а то...

Засланець 2. А що їх обходить... Щоденно прибуває народу. За ці місяці скільки тисяч прибуло до нашого табору?.. А по всіх таборах?.. От і набираються мільйони.

З а с л а н е ц ь 1. Мільйони невинних людей — советських рабів...

З а с л а н е ц ь 2. А скільки нашого брата вивозять з Галичини, Буковини та Закарпаття?

З а с л а н е ц ь 1. Визволили, називається, з капіталістичного рабства!..

З а с л а н е ц ь 2. Наддніпрянці — вороги народу, а галичани — фашисти. От всіх їх треба знищити. І заганяють на Сибір.

З а с л а н е ц ь 2. А кого не на Сибір, того в енкаведівських підвалах у потилицю — бах! і... десь заріють у гнилице, щоб і сліду ніхто не знайшов...

З а с л а н е ц ь 2. О, так, так... Але ми, друже, заговорилися. Ходім, бо як наскочить, то тільки пір'я посиплеться... *(Підіймають на плегі дерево і виходять. З протилежної сторони два засланці несуть знесиленого товариша).*

З а с л а н е ц ь 1. Куди його нести?.. *(Оглядаються).*

З а с л а н е ц ь 2. Та він десь тут повинен бути. — Може?..

З несилений *(немігним голосом)*. Ой, товариші, не кажіть начальникові, бо він скаже кинути мене в яму, як інших, що ще дихали. *(Ридаючим голосом)*. Жити хочу, хочу жити! О Бо-о-же! *(Намагається стати на ноги)*. Друзі, несіть мене кудись між стоси дров, я відпочину трохи, наберуся сили й... Боже, дай мені ще пожити!.. *(Не може встати)*. О, будьте ж ви прокляті, людомори!.. Будь же проклятий „батьку народів" і всі твої прислужники-душогуби!.. *(В глибині з'являється енкаведист — нагальник дільниці. Побазивши засланців, прямує до них)*. Краще було б мені загинути на полі бою, ніж отут, у сибірській тайзі, що й могили твоєї ніхто не знатиме... О, мати, мати, якщо ти ще жива — не чекай свого сина з заслання: він напевно на вічно покинув рідний край — Україну!.. *(Хоче підвестися, падає, його підтримують. Наближається нагальник)*.

З а с л а н е ц ь 1 (*оглянувся*). Цить! Начальник іде!

Е н к а в е д и с т. Что здесь такое? Что за собраніє?

З а с л а н е ц ь 2. Гражданин начальник, знесилився чоловік. Хочемо його десь покласти, щоб відпочив трохи.

Е н к а в е д и с т. Что-о-о?! Відпочив?! Я вам дам відпочити! Вам ізвесно, что здесь не дом отдыха? Ви что, симулювать задумали, га-а-а?!

З а с л а н ц і 1 і 2 (*переглянулися*). Ми не симулянти... Ми людину рятуємо. Треба ж його кудись... до лікарні...

Е н к а в е д и с т. Что-о-о?! До лікарні?! За полсотні верст — до лікарні!? В яму сго!!.. В яму, кажу... Ну-у-у!

З а с л а н е ц ь 1. Гражданин начальник, та ж він ще живий, тільки ослаб!..

Е н к а в е д и с т. Не слухать приказа?! Что-о-о?! В яму! Там дійдють, еслі ещо не дошол!

З а с л а н е ц ь 2. Гражданин начальник, яма вже повна! Не можна й землею присипати. А ви ж наказували, щоб слідів не лишати...

З а с л а н е ц ь 1. Тай темніє вже, не встигнемо другої викопати.

Е н к а в е д и с т. А почему запасной не викопали? Вас же чего назначено!?

З а с л а н е ц ь 2. Та хто ж його знав, що сьогодні їх так багато буде. Більше десятка на нашому участку.

Е н к а в е д и с т. Десятка?.. Жаль, что не сотні!.. Менше било б етой контрреволюційной сволочі! Ну, чего сталі?!

З н е с и л е н и й (*пробує підвестись*). Гражданин начальник, я ще живий. (*Благально*). Ще жити хочу! Жити!.. (*Ледве підіймає руки догори*). Боже, жити хочу, жи-и-и-ти!..

Е н к а в е д и с т. Бо-о-оже!.. Какого тебе бога нужно? Я тебе Бог і смерть!..

Знесилений (*схоплюється*). Так будь же проклятий, людоджере! Будьте ви всі прокляті, катюги!.. Будь...

Енкаведист. Ах ти, стерва націоналістическая, ти ще голос під'ймаєш! Я тебе покажу! (*Вдаряє знесиленого кілька разів наганом по голові*).

Знесилений. О Боже-е-е!.. (*Падає, обливаючись кров'ю*).

Енкаведист. Тепер готов! Несіте!..

Засланці підносять труп, з якого спливає кров, і виходять.

Енкаведист. Фашистская сволоч! (*Услід*). — Одинадцять ілі сто — всьо равно!.. Ще хватить на наш век врагов народа! (*Закурює і виходить*).

Входять чотири засланці, несучи на дрючках велике грубе дерево. Також обдерті й зарослі. Один старий, сивий, з великою бородою.

Вірний. Тут треба відпочити, бо там знов наднесе нечистий начальника.

Воля. Треба, треба. Бо й інженер, видно змучений.

Сила. Кладім, що його довго балакати. (*Кладуть дерево на землю*).

Інженер. Я не змучений — мене змучено. (*Сідає на кінець дерева*). Знеслили моє тіло довгі каторжні роки (*Дивиться поверх глядачів*). Але дух мети ніяке заслання й муки не обезсилять — він буде сильний, як довго світить сонце, як довго земля й людина на ній!..

Воля. Товаришу інженер, ваш голос нагадує нам таке світле минуле, що й боїмося запитати вас.

Сила. Товаришу інженер, чого вас дали до такої тяжкої роботи?.. Ви ж були дільничним інженером.

Інженер. Друзі мої, не звить мене інженером, бо тепер я не інженер. Сюда мене вислали, як багато інших інженерів, лікарів, професорів, академіків, священників і багато-багато інших. Призначили мене діль-

ничним інженером. Хотіли наганяча з мене зробити, щоб я з людей по дві норми вибивав. „У нас їх, — казали мені, — хватить!” А як хто не видержить — туди його. *(Показує на землю)*. За непослух перевели мене на цю роботу. Мало того, пришили ще дві статті. Мав десять років, а тепер скільки — не знаю й сам.

В і р н и й (подивився на товаришів). Так, це не сон, це дійсність.

С и л а. Тотаришу інженер, здається нам, що ви є той, кого нам треба. Ото ж, ми й постаралися потрапити в цю бригаду, де ви. Ми є ті — Сила, Воля і Вірний з якими ви в 1920 році прощалися, як доля нас розлучувала: ми йшли за Збруч, а ви залишалися на Наддніпрянщині. Чи не помилились ми?

І н ж е н е р. Боже! Друзі мої! Як же радісно зустріти вас після довгої розлуки — старих, вірних ветеранів! Наче Соборна Україна зібралась тут у сибірській тайзі: Сила з Галичини, Вірний з Буковини, Воля з Закарпаття і я наддніпрянець. *(Друзі кидуються в обійми інженера, промовляючи: „Дорогий наш полковнику” Інженер пригортає їх до себе)*.

С и л а. Не тут хотіли б зустрітися з вами й не при цих обставинах... А в справжній Соборній Україні. Хоч тепер і з'єднані наші землі в „єдину” Україну, але з'єднані рабством і гнітом.

В і р н и й. Тяжко було під румунським постолом, але такої неволі, як советська, таки не бувало.

В о л я. У нас, на Закарпаттю було різно: під чехами трохи краще, під мадярами — гірше, але все ж спокійніше чоловік спав. А тепер... так і наслуховують люди, що підіде той „чорний ворон”, заберуть і не скажуть за що, по що й куди... І слід по людині пропадає, як заберуть.

С и л а. Звільнили брати братів...

В і р н и й. Від сім'ї та від рідного краю.

В о л я. Завели колгоспне рабство.

І н ж е н е р. Але ми є ті, на долі яких повстане свобода. Не було б нас і наших мук — світ не знав би большевизму. Ті, що через роки, а може через десятки

років будуть будувати нове, вільне життя, за фундамент цієї величної будівлі матимуть кров і тіло мільйонів жертв, що згинули, знищені більшовизмом. Настане час, і піде на боротьбу цілий світ з людотиранією. Вже готується сталева воля на рішучий і переможний бій. Велике завдання припадає на українців. Друзі мої, я одне, прошу в Бога — щоб дожити до дня воскресіння волі народам, волі У к р а ї н і!..

Чути лайку начальника дільниці: „Нічево, нічево, что темнеет. Всьо равно норму должны дать!” Неризбірливі голоси засланців. „Єсть?.. Пить?.. Єште дерево, а снігом запівають!..

В о л я. Вже гавкає пес. Коли б ще сюда не наскочив... .

І н ж е н е р. Ходім.

С и л а (оглядаючись). Пане полковнику, ми маємо завдання бути біля вас. Дозвольте перебратися до вашого бараку мешкати? Ми це можемо влаштувати.

В і р н и й. Тоді ми зможемо краще робити ту справу, про яку знаєте. Пароль: „Січ”.

І н ж е н е р. Добре, переходьте. Мені буде легше. Але робіть так, щоб не викликати підозріння.

С и л а. Отже, будемо працювати! (Підіймають дерево).

І н ж е н е р. Будемо! (Виходять).

З а с л о н а

К а р т и н а д р у г а

Зима. Ніч. Довгий просторий дерев'яний барак. В три поверхи нари, звисає солома. По нарах розвішено білизну, онучі, бляшанки до їжі тощо. Посередині залізна бочкувата піч з рурою, що виходить у стелю. В печі горить. Коло печі купа дров. Стіл на козлах. Під стелею блимає тьм'яним світлом маленька гасничка. Темно, закурено, брудно. Більшість засланців сплять, накриті порваними коцями, обдертими „куфайками”. Хтось спросоння говорить, плаче; інший, лякливо прокинувшись, щось бурмоче і знову засинає. Кілька засланців коло печі навпочепки сушать онучі. Різних національностей. Знадвору входить старий засланець з бляшанкою повною снігу, — ставить її на піч. Діється за два-три тижні після першої картини.

З а с л а н е ц ь 1 (з тих, що коло пезі). Що це ви будете варити, професоре?

П р о ф е с о р (той, що ввійшов з снігом). Я буду гатовіл чай, гражданін доктор.

З а с л а н е ц ь 2. А де ві го маєте той чай?

П р о ф е с о р. Я кореня нашбірал — от і буде чай. Шнайте, люблю я чай. В Германія любіть пїть харош чай...

З а с л а н е ц ь 3. Ее-е, то било бац давно, што мі пілі добри чай...

П р о ф е с о р. О... я... я... — давно, давно! А тепер мі жадні вода тьоплеі!...

З а с л а н е ц ь 4. Так, так... тутай і води нема. Мусіми снєг топїць, як хцеми води...

З а с л а н е ц ь 1. Добре, що снігу не забороняють топити. Одного тільки маємо вдосталь, що снігу.

З а с л а н е ц ь 5. Тута всего немного; клеба 200 грам, дугану-махорка мало — от всей мало... Одной работа много і очень многа!..

З а с л а н е ц ь 1. Це ж вам не Венгрія, це — Сибір. Тут побільше роботи, а поменше їсти. Стане роботи на всі союзні республіки, що добровільно об'єдналися в СССР.

З а с л а н е ц ь 4 (іронізно). Оо-о, добровольно, добровольно, злончилісев!

З а с л а н е ц ь 5. Ету работа буде знать все те держави какіх загналі в союз Моска.

Легкий сміх. З кутка виходить старий, змучений засланиць. В руці у нього кілька довгих трісок.

П р о ф е с о р. Гражданін академік, ваші свечі харашо гаріт!..

А к а д е м і к. Так, гражданін професор, як добре підсушу, то горить досить ясно. (Сушить тріски). Що ж маю робити?.. При цій лямпі нічого не бачу.

П р о ф е с о р. Так ви й продовжайте своя кніга пісат?

Академік. Так, продовжую. Майже вже кінчаю цю десятирічну працю... Може Бог дасть, що й закінчу.

Професор. Дай Бог, дай Бог... Но дадуть ліані?..

Академік. Якось то буде. *(Підсушивши тріски, одну запалив від негі й поніс, мов свічку, в свій куток. Устроївши в дірозку в стіні, сів на кусок дерева, взяв дощинку на коліна й позав писати).*

Професор. О, пісат, пісат, как ти дорого стоїш.

Засланець 1. Так-так, громадянин професор, такий труд, та ще при таких умовах — дуже дорого коштує. На цю книгу, коли б вона вийшла в світ — трудно ціну встановити, бо вона писана... ціною життя. *(Павза).*

Професор. Ну, уж кіпіт *(Кидає коріння в воду)*. Хто ещо хочіт чай?

Засланці. Спасибіг? Дякуємо!

Професор *(н'є)*. Штобі сахар... біло б хорош. *(Павза).*

В дверях несподівано з'являється енкаведист.

Енкаведист. Ви что собраніє відкрилі? Скоро 12 часов надо уж давно спать!

Засланці мовчки розходяться по своїх місцях. Енкаведист, побачивши, що між нарами щось блимає, прямує туди.

Енкаведист *(сердито)*. А ти что делаєш, дед, га? *(Придивляється)*. Ти что, с ума сошел?.. Горящую щепку в деревяную стену во-ткнув?.. Хочеш барак поджеч?!..

Академік. Та чого ж я маю барак палити?.. Хіба я не бачу, що роблю?..

Енкаведист. А что там у тебя за бумагі? Давай їх сюда! *(Видирає)*.

Академік. Та там немає нічого. От не хочеться спати... ну й пишу...

Енкаведист. Пишу, пишу... Здесь тебе не Кієвская Академія, что б контрреволюцію заводіть!

Академік. Але ж я нічого противного не роблю.
Енкаведист. Да-да, не роблю... (*Переглядаючи грубу папку написаних листів, прямує до пезі; за ним іде академік*). А ето что?.. Да за ето не только тебя, а і мене судить будуть!.. (*Кидає папері в ніг*).
Академік. О, Боже!.. Що це ви зробили?!.. (*Кидається рятувати*).

Енкаведист штовхає академіка, він падає і вдаряється головою об нари. Засланці пробудились й каліченою російською мовою кричать: „Што такое?.. Што такое?.. Що сталося?.. Дехто з молодших хоче скочити з нар, але енкаведист крикнув: „Малчать! Спать!.. Нічево не случилось!..” Взяв академіка й поволик до його нар, промовляючи: „Теперь спи, дед, больше не будеш писать контрреволюцию!..” Потім став на стілець, — пригасив у лямпі світло й вийшов. Довга павза.

Академік (*лежачи на нижніх нарах, знесиленим голосом*). Коли ж прийде на них кара? Одно, чим я ще жив — знищили, вирвали з серця. Прости мені Господи, але я вже тут непотрібний... Я — живий труп... (*Замовкає*).

З середніх нар виглядає Вірний. Дивиться, чи нема енкаведиста. Потім злізає, стає біля нар, прислухається. З своїх нар виглядає Воля.

Воля. Що це ви надриваєте ночі?

Вірний. Ночі? Що ночі!.. Життя надривають! Бачили, як отой мерзотник спалив академікову працю?

Воля. Бачив. Хотів так і кинутися на двоногого звіря, але стримався, бо знаю, що нічого не вдію. Аж серце кров'ю закипіло!

Сила (*пробуджується, виглядає*). А чому ви не спите?..

Вірний. Чекаємо, щоб неволя заснула.

Воля. Зрештою — ми не спимо... То нас присипляють...

Інженер (*пробуджується*). Що, був дзвінок?

Вірний. Ні, але скоро мабуть буде.

Інженер. А чога ж ви так разом повставали?.. Щось може трапилось?..

В і р н и й (*переживаюче*). Академікову працю спалив людожер...

І н ж е н е р. Що-о-о?! . (*Довга, хвилююча павза*).

В о л я. Шкода старого, шкода й труду...

І н ж е н е р. Майже десять років писав старий!

С и л а. Шкода того паперу, що ви йому десь діставали по аркушикові...

І н ж е н е р (*злізає з нари*). Він спить?

В о л я. Мабуть, згоря заснув.

І н ж е н е р. Піду подивлюся. (*Підходить до нар академіка, прислухається. Потім напів голосом*). Товаришу, академік, товаришу академік, ви спите? (*Нараз скрикує*). О, Боже, та він же мертвий! (*Іде на середину сцени. Хвилююча павза*). Яка тисяча таких дорогих сердець замовкли навіки в тяжкій неволі каторги в Сибірю, Колими, Соловках?.. Відплати, Господи, за знуцання над знедоленим невинним народом!.. — (*Нервуючись, переживає*). О, життя, ж и т т я... (*Хвилева німа сцена*).

З а с л о н а

К а р т и н а т р е т я

Сибір. Тайга. Літо. Просто прорубана дорога, що ділить ліс на дві частини. В лісі робота: стукіт сокир, дзвеніння пилко тощо. На переді кону два засланці ріжуть дошки на козлах з грубого дерева: на козлах стоїть Сила, на землі — інженер, ледви тягають пилкою. Ранок, перед сходом сонця. Діється за кілька місяців після попередньої картини.

С и л а. Треба трохи відпочити. Ще й сонце не зішло, а ми вже добре попотягали пилкою. (*Обтирає рукавом ніт*). І якраз нікого не видно.

І н ж е н е р. Відпочинок, відпочинок... Якщо можна назвати це відпочинком?..

С и л а. Чомусь наші енкаведисти до нас не так гостро беруться, як звичайно.

І н ж е н е р. Війна вплинула.

С и л а. О, Боже, вдар по цій безбожницькій наволочі. (*Павза*). Хоч би щось довідатися, як там на фронтах...

Інженер. Деякі відомості маємо. (Павза). На всіх фронтах большевиків б'ють. В поневолених країнах повстають народи...

Сила. Скидають большевицьке ярмо!

Інженер. Так. Партизанські загони в Прибалтиці і на Кавказі у контакті з Українською Повстанчою Армією.

Сила. От би послухати радіо!..

Інженер. Вони заглушують усі радіостанції, що повідомляють про їхні поразки. Але ще дасть Бог почувемо.

Сила. Ет, товаришу інженер, ви все пророкуєте, але щось не видно того, чого ми хочемо...

Інженер. Чекайте, не спішіть... Настане той час.

З глибини лісу, засланці несуть, прорубаною дорогою, дерева. Дехто вітається. Два йдуть попри інженера. Інженер виймає з кишені папірець і, оглядаючись, подає одному. Той швидко ховає і, кивнувши головою, відходить.

Засланці. Гутен морген, камераден!

Інженер і Сила. Гутен морген, гутен морген!

Сила. Це, здається, з тої групи німців, що недавно привезли?..

Інженер. Так. Той перший — доктор медицини, а задній — професор Берлінського університету. Де в чім з нами співпрацюють, як і інші нації.

Сила. Бо ж і вони хочуть визволитися з совітського „раю", як всі інші нації.

Ще два засланці проносять дерево, вітаючись.

Засланець. Дзень добри товажишам!

Сила й Інженер. Добрий день, добрий день!

Інженер. Це — поляки, — бувші комуністи, їх викинули з партії і заслали як не стійкий елемент.

Сила. Дуже далеко закинули!..

Ще два засланці проносять дерево, вітаючись.

Засланці. Добр день!

Інженер й Сила. Добрий день!

Інженер. Отой зліва — чех. З міністерства якогось. А другий — серб. Інженер.

Сила. Майже всі народи Середньої Європи скуштували советського „раю”. (*Сонце пускає блискузі стріли з-за лісу в небо*). Слава Богу, вже червоніє, — сходить сонечко. Нині знову буде гарний день.

Інженер. І Сибір не страшний, як би воля в ньому...

Над лісом нараз чути гудіння аероплянів, потім нерозбірливі чимраз сильніші голоси по лісі.

Сила (*приглядається*). Що там таке? Наче звіря гонять, чи що?..

Голоси на різних мовах гомонять по всій тайзі.

Інженер (*прислухується*). Такого ще ніколи не було...

Сила. Куди вони всі біжать?..

Гуркіт аероплянів голоснішає. Згори спадають летючки. Людські голоси віддаляються й замовкають. Інженер і Сила тримаються за пилку, не знаючи, що робити. З лісу, дорогою, біжать Вірний і Воля, вимахуючи летючками й радісно викрикуючи: „Во-о-о-оля!.. Во-о-о-ля!.. Во-о-о-ля!..”

Воля. Насилу вас знайшли! Пропали большевики! Капітуляція! Воля всім поневоленим народам!.. (*Вимахуючи летючкою*).

Інженер (*хреститься*). Слава Тобі Господи, — слава Тобі!..

Сонце розсіває проміння, хвилева павза.

З а в і с а

Е П І Л О Г

„Свято Соборности”

Софіївський майдан у Києві. Літо. Гарний соняшний день. Видно Собор і пам'ятник Богдана Хмельницького. На майдані велика трибуна, оздоблена прапорами, плакатами й квітами. На чоловічій стороні мікрофони. Довге полотнище на якому напис: „Свято Соборности” Збоку оркестра. Перед трибуною організовані колони: військові, студенти, учні, робітники, різні організації з прапорами, транспарентами й портретами. Навколо групи людей. На трибуні представники Уряду, Церкви, Війська та різних Організацій. З відкриттям заслони чується овація й голоси: „Слава-а-а! Слава-а! Слава-а-а!” — Промовець продовжує промову.

Промовець. Український народе! Ти — повноправний господар своєї рідної землі, визволеної з віковичної неволі. Так написано в наших законах. Наша воля коштувала нас ріки крові й мільйони жертв. Прадіди, діди, батьки і ми боролися за волю й незалежність і вибороли її. Віками відірвані, пошматовані частини української землі: Наддніпрянщина, Галичина, Буковина, Закарпаття — нині одно тіло: Українська Соборна Незалежна Держава. Хай же наше свято Соборности і Визволення буде святом національної єдності синів і дочок Матері-України. Хай живе єдність лицарського Українського Народу! Хай живе Українська Незалежна Соборна Держава!

Довга овація і вигуки: „Слава Україні! Слава-а-а! Слава-а-а! Слава-а-а!”

Промовець. На закінчення нас привітають члени Уряду, герої Визвольних Змагань, що їм Бог допоміг дожити до цього великого дня. Наші борці перейшли в'язниці, тюрми і заслання. Ідея незалежності й соборности, дух боротьби за волю України — провели їх цим тернистим шляхом. Їх сила волі перемогла і врятувала для сонячних днів. За їхню відданість народові і за бойові заслуги під час Визвольних Змагань Уряд нагородив їх золотими лицарськими

хрестами і надав їм звання Лицарів-Героїв Визвольних Змагань. (*Сильна овація*).

Промовець запрошує виступити наперед Переможця, Силу, Вірного і Волю. Вони виходять з гурту стоячих на трибуні і стають перед мікрофоном. Їх знову зустрічають вигуками: — „Слава Лицарям! Слава-а-а! Слава-а-а! Слава-а-а!

Переможець. Ми четверо з тих мільйонів, які боролися за Україну, Бог допоміг нам дожити до дня волі. Шлях, що його ми пройшли, вам відомий. Воля засяла. Сповнилися мрії нашого народу-мученика. — (*Овація*). Я хочу висловити наше лицарське бажання: (*з патосом, деклямативно*) Живи, Україно, міцній у віках, цвіти, Батьківщино, в зелених садах, живи, розвивайся. на волі святій, ти ждала віками цих сповнених мрій. Живи, Україно, будь вічно міцна: з Кавказу до Сяну — Соборна одна! . .

Овація і вигуки: „Слава-а-а! Слава-а-а! Слава-а-а!“ Потім співають „Відродилась Україна“ — переспів з „Ще не вмерла Україна“ всі присутні на сцені під акомпаньямент оркестри:

Відродилась Україна
І слава і воля,
Вже нам, браття Українці,
Усміхнулась доля!

Погинули вороженьки,
Як роса на сонці,
Вже пануємо, ми браття,
У своїй сторонці.

Душу й тіло ми положили
За нашу свободу,
І таки ми доказали: —
Козацького Роду!

Сонце ясніше засяло, розсіваючи проміння на виконавців.
Хвилева павза.

З а в і с а

К і н е ц ь

Почато 1935 року в Україні.
Закінчено 1951 року в Нью-Йорку.

